

TÜRKİYE'DE ANAYASAL GELİŞME (1876 - 1924)

CONSTITUTIONAL DEVELOPMENT IN TURKEY (1876 - 1924)

Mehmet KAYIRAN¹

Mustafa Yahya METİNTAŞ²

Özet

İngiltere'de "Magna Carta" ile başlayan kralın yetkilerini sınırlandırma hareketi, giderek parlamentolu yönetimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Parlamentolu düzenlerin oluşmasıyla birlikte artık devletler kralların/hükümdarların isteğine göre değil parlamentoların koyduğu kurallara göre yönetilmeye başlanmıştır. Bu süreçte devletin temeli sayılabilecek bir yazılı kurallar bütünü meydana getirme çabası "anayasacılık hareketi" olarak tanımlanabilir.

Anayasacılık hareketinde temel amaç yöneticilerin kişisel değerlendirmelerle yapacağı davranışları önlemektir. 18. Yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'da başlayan anayasacılık hareketleri Fransız İhtilali ile güç kazanmış, 19.Yüzyıl boyunca tüm Dünya'ya hızla yayılmıştır. Modern anlamda anayasalar örgütlenmiş siyasal birim olan devletin gücünü sınırlayan hukuki metinlerdir. Bu itibarla anayasalar iktidarın tek elde toplanmasını önleyen, iktidar muhalefet ilişkilerini düzenleyen belgelerdir. Ayrıca anayasalar devletin organlarının her türlü ihlallere karşı denetim yollarını belirlerler. Dolayısıyla anayasalar, bireyin hak ve özgürlüklerini belirleyen ve dokunulmazlığını sağlayan belgeler olarak tanımlanır. Bu anlamda anayasalar "Cumhuriyet" ve "Demokrasi" kavramlarının varlığı ve işlevi için çok önemli gereklerdir.

Bu yazıda, Batı'da ve Osmanlı Devleti ile erken Cumhuriyet döneminde kişisel ya da paylaşılan siyasi iktidarın yetkilerini düzenlemeye yönelik gelişmeler değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca anayasacılık hareketlerinden etkilenmiştir. 23 Aralık 1876'da "Osmanlı Kanunî Esasîsi"nin yürürlüğe konması ile Türk tarihinde anayasalı ve parlamentolu yönetim dönemi başlamıştır. 1909 yılında Kanuni Esasi'de yapılan değişiklikler ile sistem daha da güçlendirilmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi, 20 Ocak 1921 tarihinde "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" adı ile modern anlamda ilk anayasayı yürürlüğe koymuştur. Hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olması bu anayasanın en temel özelliğidir. Cumhuriyetin ilanından sonra yeni ve kapsamlı bir anayasaya ihtiyaç olduğu görülmüştür. "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" adıyla 105 Maddelik yeni Anayasa 20 Nisan 1924 tarihinde Meclis tarafından kabul edilmiş ve 20 Mayıs'ta da yürürlüğe girmiştir. 1924 Anayasa'sı, doğal hukuk ve bireycilik anlayışlarının egemen olduğu bir metin niteliğindedir.

Anahtar kelimeler: Anayasa, Anayasacılık hareketi, Osmanlı Kanunî Esasîsi, Cumhuriyet

^{1,2} Yrd.Doç.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Abstract

The movement of limiting the powers of the king, which began with "Magna Carta" in England, has led to the emergence of parliamentary governments. With the formation of parliamentary orders, the states have now begun to be governed by the rules set by the parliament, not by the demands of the kings / rulers. In this process, it can be defined as a "movement of constitutionalism" in an effort to bring the whole of the written rules, which can be considered as the foundation of the state.

The main purpose of the Constitutionalism movement is to prevent behavior that managers will take with personal evaluations. The constitutional movements that started in Western Europe in the second half of the 18th century gained strength with the French Revolution and spread rapidly throughout the 19th century. Constitutions in modern sense are legal texts that limit the power of the state, which is an organized political unit. In this respect, the constitutions are the documents that regulate the opposition relations in power, which prevents the gathering of power in one hand. In addition, the constitutions determine the means of control against all kinds of violations by the organs of the state. Constitutions are therefore defined as documents that determine the rights and freedoms of an individual and provide immunity. In this sense, constitutions are very important requirements for the existence and function of the concepts of "Republic" and "Democracy".

In this article, the developments to regulate the powers of the political power, which were personal or shared in the West and the Ottoman and early Turkish Republican periods, were evaluated. The Ottoman State was influenced by constitutional movements during the 19th century. On December 23, 1876, the "Ottoman Constitution (Osmanlı Kanunî Esasîsi)" was put into effect and the period of constitutional and parliamentary administration started in Turkish history.

With the changes made in Kanunî Esasîsi in 1909, the system was further strengthened. During the War of Independence, the Turkish Grand National Assembly enacted the first constitution in the modern sense with the name "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" on 20 January 1921. The fact that the sovereignty is unconditionally owned by the national is the most basic feature of this Constitution. After the proclamation of the Republic, a new and comprehensive constitution was needed. The new Constitution of 105 Articles, entitled "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu", was adopted by the Assembly on 20 April 1924 and entered into force on 20 May. The 1924 Constitution is a text that is dominated by natural law and individualism.

Key words: Constitution, Constitutional movement, Ottoman Kanunî Esasîsi, Republic

Giriş

1. Demokrasi Ve Cumhuriyet Düşüncesinin Tarihi Gelişimi.

1.1. Batı'da Demokrasi ve Cumhuriyet Düşüncesi

“Demokrasi, insanların özgür, onurlu ve korkudan uzak yaşamalarına imkân veren tek siyasi rejimdir. Bu rejim, insanlığın uzun bir gelişme sonunda, büyük çabalarla kurup yaşatabildiği bir yönetim biçimidir¹.

Her devlet için üç zorunlu unsurun varlığı şarttır. Bu üç öge, belli sınırları olan bir vatan, -ülke-,onun üzerinde yaşayan bir insan topluluğu halk- millet ve ortak bazı özelliklere sahip insanların kendi içinden çıkardıkları güç, yani egemenliktir. Bu üç öğeden birinin yokluğu devletin de ortadan kalkmasına sebep olur².

Egemenlik, mutlaka toplumun içinden çıkan bir güçtür. Egemenliğin kullanılış şekilleri de bize devletin idare sistemini gösterir En genel anlamda, insanlık tarihi boyunca üç yönetim şekli görülmüştür. Egemenliğin aynı soydan gelen bir kişi tarafından kullanılmasına "Monarşi", belli bir grubun elinde ise "oligarşi", toplumun bütününe aitse "demokrasi" adı verilmektedir³.

Burada şu hususun da ayrıca belirtilmesi gereklidir; Her demokrasi Cumhuriyet olmadığı gibi, her Cumhuriyet de demokrasi değildir⁴. Bu nedenle Cumhuriyet ve demokrasi birbirlerinin aynı olmamakla beraber, demokrasinin bir sonucu olarak cumhuriyet ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyeten genel ifade ile o Milletın egemenliğini kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri aracılığı ile kullandığı devlet şeklidir.

Cumhuriyet yönetiminin tarihini, İlkçağlarda eski Yunan'a kadar uzatanlar vardır. Yunanistan'ın site devletlerinde görülen ve halkın egemenliğinin geçerli olduğu iddia edilerek bu küçük devletleri "Cumhuriyet olarak kabul edenler⁵ varsa da; bugünkü anlamda bunlara bu adın verilmesi yanlıştır. "Cumhuriyet" yöntemi monarşik bir rejime karşı tepki olarak doğmuştur. Ne Yunanistan'da ne de Roma' da demokrasiden ve cumhuriyetten söz etmek doğru değildir. Belli bir grubun yönetimde söz sahibi olabildikleri bu yönetim şekline adı cumhuriyet de olsa oligarşi demek daha yerinde olur. Zira demokrasinin gelişmesi: 1-Yönetenlerin "yetkilerini yönetilenler lehine değiştirmek, 2-Mümkün olduğu kadar daha fazla kişinin oy kullanılabilmesini sağlayarak yönetime katılanların sayısını azami ölçüde artırmak yönünde olmuştur⁶.

Aslında, "cumhuriyet" denildiği zaman anlaşılması gereken demokrasiye dayanan, egemenliğin tüm halka ait olduğu cumhuriyetlerdir. Bu bakımdan, Ortaçağ ve kent cumhuriyetleri Ceneviz yada Cenova-İtalya kent cumhuriyetlerini de bu yönetim şeklinden ayrı tutmak zorundayız. Bunlar da olsa olsa oligarşik cumhuriyettir⁷.

¹Turhan Feyzioğlu, "Türkiye'de Demokrasi Hareketleri konferansında Sayın Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Konuşması", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, (Kasım 1985), Sayı: 1, s. X. (Ss. X - XXLL).

²Ahmet Mumcu, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Cilt: 11, Eskişehir 1986, s. 14.

³M. Sarca, **a.g.e.** s. 79 - 84.

⁴Devleti'nin adında "cumhuriyet" geçen Çin'de demokrasiden söz edilemeyeceği gibi adında cumhuriyet kelimesi geçmeyen, başında bir kralın bulunduğu İngiltere'ye ise "Monarşi" denilemez.

⁵Toktamış Ateş, **Cumhuriyet**, s. 14 - 19.

⁶**Aynı Eser**, s. 41-74.

⁷**Aynı Eser**, s. 39-40.

Çağımızın Cumhuriyetini hazırlayan gelişmeler ise, İngiltere' de Kral I. John'un 1215'de imzalamak zorunda kaldığı "Magna Carta" ile başlar. Bu belge ile Kral'ın yetkileri sınırlandırılması yönetilenler lehine ilk adım atılmıştır⁸. 1640 yılındaki İngiliz İnkılabı ile Cromwell'in önderliğini yaptığı hareket Cumhuriyet' in ilan edilmesine yol açmışsa da bu yönetim kısa sürede diktatörlüğe dönüşmüştür.

1658'den sonra ise İngiltere'de demokrasi rayına oturdu, İngiliz demokrasisi günümüze kadar giderek daha fazla insanın yönetime katılması için adım adım gelişmiştir⁹.

Avrupa'da 18. Yüzyıldan itibaren egemen olmaya başlayan akılcı ve bilimci yaklaşım ile endüstrideki inkılaplar toplumun refahını artırmıştı. Halk giderek yönetime katılma yolunda daha fazla istekli bir hale gelmişti. Demokrasi alanında; Amerika Birleşik Devletlerinin bağımsızlığını kazanması da büyük bir adım olarak değerlendirilmektedir¹⁰. Thomas Jefferson'un kaleme aldığı ve 1776'da ilân edilen "Bağımsızlık Bildirisi" ve 1709'da yapılan seçimler sonucunda George Washington'un seçimle işbaşına geldiği, tarihte ilk kez günümüze kadar süren cumhuriyet de kurulmuştur¹¹.

Nihayet, Fransız İhtilâli ve 26 Ağustos 1789 tarihli "Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi" insanlık tarihinde demokrasi alanında atılan adımların en büyüğünü teşkil etmektedir¹². Fransız İhtilâlinden sonra önce Avrupa'nın diğer devletlerine yayılan milliyetçilik fikri ile hürriyet, adalet ve eşitlik gibi kavramlar Osmanlı Devleti'ni etkilemekte gecikmedi¹³.

Batı'da ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız demokrasinin gelişmesi fikri günümüze kadar bütün fertleri de etkileyecek şekilde yayılmasını sürdürdü¹⁴. Halkın tam olarak yönetime katılma çabaları İkinci Dünya Savaşı sonunda ancak sağlanabildi. Batı'da özellikle kadınlara siyasî hakların tanınması Türk İnkılabından sonraya rastlaması üzerinde durulmaya değer bir olaydır. Bu, Türk milletinin Batılılardan daha fazla demokrasiye düşkün bir millet olduğu ve karakterlerinin demokrasiye uygun olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

1.2. Türkler'de Demokrasi ve Cumhuriyet Düşüncesi

Tarih boyunca Türkler, "Milli Hâkimiyet" ve istiklâline çok büyük değer vermiştir. Milli hâkimiyet duygusu tıpkı yiğitlik, mertlik, dürüstlük ve kahramanlık meziyetleri gibi Türk milletini diğer milletlerden ayıran en üstün meziyetlerden biridir. Milli hâkimiyet duygusu Türkleri büyük felaket ve musibet anlarında birleştirmiş, bütünleştirmiş ve tek bir güç haline getirerek varlıklarını sürdürmelerini sağlamıştır, "Milli hâkimiyetin yokluğundan duyulan umumî ıstırapın en çarpıcı örneklerini milli şahsiyet ve karakterimizin taşlara yontularak ifade edilmiş olduğu Orhun Abidelerinde görmekteyiz"¹⁵.

Türkler top yekûn bir millet olarak Gök Tanrı'nın desteğine inandığı bir Milli

⁸Jacop Ben Amittay, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay - Levent Köker, Ankara, 1983, s. 117.

⁹Bkz. Christopher Hill, **1640 Devrimi**, Çev. Neyir Kalaycıoğlu, İstanbul, 1983; Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih**, Ankara, 1967, s. 34-37.

¹⁰Patricia C. Acheson, **Amerika Federal Hükümeti ve Çalışma Mekanizması**, Çev. Birol Egerman, İstanbul, 1961, s. 7-59.

¹¹"Virginia İnsan Hakları Bildirisi (1776)'nın ve "Birleşik Devletlerin Bağımsızlık bildirisi (1776)'nın tam metni için bkz. J. Musulin, **Hürriyet Bildirgeleri**, Çev. Necmettin Zekâ, İstanbul, 1983, s. 75 - 78, 79 - 84.

¹²"İnsan ve yurttaş Hakları Bildirisi (1791)'nin tam metni için bkz. **Aynı eser**, s. 96 - 98.

¹³Fransız İhtilali ve Dünya'ya Yayıdığı Düşünceler Hakkında bkz. A. Aulard, **Fransız Devrimi'nin Siyasi Tarihi (1789 - 1804)**, Cilt: 3, Çev. Nazım Poray, Ankara, 1987, s. 858 - 1029.

¹⁴Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler**, Kitaplar, Ankara, 1982, s. 15.

¹⁵Zekeriya Kitapçı, "Atatürk ve Tarih Boyunca Türkler'de Milli Hâkimiyet Duygusunun Tezahürleri", **Milli Kültür**, (Mayıs 1986), Sayı: 53, s. 13.

Kahramanın etrafında toplanarak "Millî Hâkimiyet ve İstiklâline kavuşmuştur" Bu millî kahraman Hunlar'da METE HAN olmuştur. Göktürkler'de BUMİN-KAĞAN, BİLGE KAĞAN olmuşlardır. Selçuklularda ALPARSLAN ve Osmanlılar'da YAVUZ SULTAN SELİM HAN ve en sonunda ATATÜRK olmuştur¹⁶.

Türkler'de devlet anlayışı bakımından, Türkmen Beyi ile bir Sultanın aralarında pek büyük bir fark yoktu¹⁷. Türkler'de hâkimiyetin sağlanmasında önemli bir müessese olan "Kurultay"ın verdiği hizmet hemen hemen aynı kalmasına rağmen bazı değişikliklere uğramıştır. Uygurlar'da "Kengeş Meclisi", Selçuklular'da "Meşveret Meclisi" Osmanlılar'da "Divan-ı Hümayun" ve "Meclis-i Ayan - Meclis-i Mebusan" gibi meclisler vardı¹⁸.

Türk hâkimiyet anlayışının diğer bir özelliği de, farklı inanç ve milliyete sahip insanların yüzyıllar boyunca Türk idaresi altında kalmalarına rağmen kavmî Özelliklerini ve inançlarını devam ettirmiş olmalarıdır. Bu Türk insanının adil ve insanı insan yapan değerlere vermiş olduğu önemin bir ifadesidir. Bu Hunlarla başlayan Türkiye Cumhuriyeti ile devam ettirmekte olduğumuz hâkimiyet anlayışdır¹⁹.

Türkler' de hâkimiyet anlayışını, Atatürk devri kültür, felsefe ve politikasını oluşturan büyük Türk filozofu Ziya Gökalp'te bu konudaki fikirleri ile bitirmek istiyorum: Türk Milliyetçiliğinin temel ilkelerini ortaya koyan Ziya Gökalp, "Millî egemenlik" esasına dayanan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini bazı yabancı yazarların "Bolşeviklik" idaresine benzetmelerini karşı şu cevabı verir²⁰:

"Bolşeviklere göre hükümet bütün asırlarda ve bütün ülkelerde bir sınıfın diğer sınıfa tahakküm etmesinden ibarettir. Türkiye hükümetinin hedefi, bir sınıfın diğer bir sınıfa tahakkümü değil, Türk Milleti'nin haricen tam istiklaline, dâhilen tam hürriyetini temin edecek, tekâmül merhalesine doğru adımlar atmaktır".

Ziya Gökalp ve Atatürk, tarihte büyük devletler ve imparatorluklar kuran Türk Milleti'nin başarılarını sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum kurmaya borçlu olduğunu anlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de bu temel üzerinde yükselip gelişeceğini sezebilen büyük önderlerdir. Bu haliyle Yeni Türk Devleti de bu tarihî ve toplumsal temellere dayandığı için güçlü karakterini koruyabilmiş ve pek çok i millete demokrasi alanında ışık tutabilmiştir²¹.

Ziya Gökalp, "Türklerin En Zayıf Noktası ve En Kuvvetli Noktası" adlı makalesinde²², Türk milletinde maşeri vicdan çok kuvvetlidir, bu hususta diğer şark milletlerine benzemez.."

Ziya Gökalp, Türk milletinin en büyük mefkûrelerini de dört ana başlık altında toplamaktadır²³. Bunlar, 1. Milliyetçilik, 2. Halkçılık, 3. Garp Medeniyetçiliği, 4. Cumhuriyetçilik. Türk milleti bu gayelere ulaşmak için maşeri vicdan kuvvetiyle, neler yapmak mümkünse, hepsini yaptı".

Ziya Gökalp'in Türk milletinin demokrasi konusundaki görüşlerini bu şekilde özetlemek mümkündür.

¹⁶ Zekeriya Kitapçı, **a.g.m.** s. 13.

¹⁷ Abdülkadir Yuvalı, "Millî Hâkimiyet Anlayışımızın Dayandığı Tarihi Temeller", **Millî Kültür**, (Gençlik Özel Sayısı), (Mayıs 1986), Sayı: 53, s. 47.

¹⁸ Abdülkadir Yuvalı, **a.g.m.** s. 47-48.

¹⁹ A. Yuvalı, **a.g.m.** s. 48.

²⁰ Ziya Gökalp, **Makaleler VII** (Küçük Mecmuadaki Yazılar), Hazırlayan: Abdülhaluk ÇAY, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara. 1981, s. 115 – 19.

²¹ Mehmet Altay Köymen, Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Nasıl Ele Alınmalıdır", **Millî Kültür**, (Aralık 1983), sayı: 43, s. 7.

²² Ziya Gökalp, **Hayatı, Sanatı, Eserleri**, 2. Baskı, Haz. Ali Nüzhet Göksel, Varlık Yayınları, İst. 1955, s. 102-106.

²³ **Aynı eser**, s. 99.

Milliyetçi fikirleri yaymak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu bir Türk devleti haline getirmek amacıyla yaptıkları çalışmalar özellikle, 1911'de Türk Yurdu, 1912'de Türk Ocakları'nın kurulmasından sonra hız kazandı. Ziya Gökalp, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise şu kesin yargıya ulaşmıştır:

"İslâm âleminde de artık müstemleke hayatına nihayet

Vermek için, Müslüman kavimlere milli vicdanı

kuvvetlendirmekten başka çare yoktur"²⁴.

2. Türkiye'de Anayasal Gelişmeler: İktidarın Yetkilerinin Sınırlandırılması

İngiltere'de başlayan, Amerika'da gelişen ve Fransa'da kökleşen ihtilâl hareketleri çağdaş Dünya'nın siyasal yapısını derinden etkilemiştir. Yüzyıllar süregelen Mutlak yönetim biçimlerine alternatif oluşturan "Anayasalı", "Parlamentolu" sistemlere bir yeni boyut eklenmiştir: "Millet egemenliğine dayalı devlet sistemi".

Osmanlı Devleti'nde de egemenlik kayıtsız şartsız Padişah'ta toplandığı için, Bernard Lewis'in değerlendirilmesiyle²⁵:

"On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar dünyasında, Türkiye ya modernleşmek, ya da mahvolmak durumundaydı; Tanzimatçılar da bütün başarısızlıklarıyla birlikte, daha sonra yapılacak olan daha köklü modernleşme için zorunlu temeli kurdular".

Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı ve çöküşün başladığı dönemde 3 Kasım 1939 günü Gülhane Meydanı'nda Reşit Paşa tarafından okunan fermanla; bütün vatandaşlara eşit haklar ve mal ve can emniyeti vat ediliyor, malî, askeri ve adlî sahalarda bazı reformlar yapılacağı ilân ediliyordu.

Tanzimat Fermanının ilâhından sonra; "Islahat Fermanı" Batılı devletlerin baskılarıyla ilân edildi. Hıristiyan azınlıklara bu fermanla daha fazla imtiyazlar veriliyor ve Osmanlı Devleti'nin çöküşü de böylece daha da çabuklaştırılıyordu.

23 Aralık 1876'da ilk "Osmanlı Kanunî Esasîsi" Batıcı aydınların baskısıyla ilân edilerek, Mebusan ve Ayan Meclislerinden meydana gelen bir parlamento sistemi kuruluyordu.

II. Meşrutiyet' in 23 Temmuz 1908'de ilanı, ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin devletin yönetimimin ele geçirmesi, Birinci Dünya Savaşı'na girmek zorunda kalınması ve savaş sonrasında imzalanan mütareke ile bu Mütarekenin İtilâf devletlerince Türk'ün öz vatani Anadolu'yu paylaşmak istemeleri sonucu Osmanlı Devleti de yerini başka bir Türk Devleti'ne bırakılıyordu²⁶.

2.1.Anayasa Kavramı

Anayasa, devletin temel yapısını ve bu yapının başlıca işleyiş kurallarını gösteren

²⁴Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, 1955, s. 57.

²⁵Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Ankara, 1974, s. 126.

²⁶Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller), İstanbul, 1967, s. 1-33, "Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı", (6-8 Kasım 1985 Ankara), **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, Sayı; 1, (Özel sayı), s. V VII-XXII ve 1-64.

belgedir²⁷. Öte yandan anayasa öbür yasaların üstünde ve onlardan daha temelli, daha geniş kapsamlı neredeyse onları doğuran onlara analık eden, dayanak olan bir kanunlar bütünü olmaktadır²⁸. Bu açıklamadan da anlaşılıyor ki yalnız devletlerin ana yapılarını örgütlenişlerini ve işleyiş kurallarını göstermekle kalmıyor, aynı zamanda çıkarılacak yasaların "uymak zorunda oldukları temel ilkeleri de gösteriyor"²⁹. Bu yüzden bütün anayasalardaki temel ilkeler, amaç edinilen, vatandaşların haklarıyla ve özgürlükleriyle ilgilidir.

Kısaca anayasa kişilerin temel haklarını ve özgürlüklerini koruyan güvence altına alan belge durumundadır.

Dünyada tarihi gelişim içerisinde yazılı hale getirilen anayasalar olduğu gibi, mücadeleler sonucu kazanılmış haklar ve özgürlükler, yazılı duruma getirilmeyip geleneksel hale sokulanlar da vardır³⁰. Bunun en iyi örneği İngiltere'dir. Bu ülkedeki anayasa yumuşak anayasa da denilmektedir. Bu anayasaların değiştirilmesi sıradan kanunlardan farksız bir durumda olmaktadır³¹.

2. 2. Avrupa'da Anayasal Hareketler

Devletin temeli sayılabilecek bir yazılı kurallar bütünü meydana getirmek ve böylece yöneticilerin keyfi davranışlarını önlemek düşüncesi daha çok 18. yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'da Hükümdarlara karşı mücadelelerden doğdu³² ve Fransız İhtilali ile güç kazandı.

19.Yüzyılın en belirgin özelliklerinden biri devletlerin yönetim düzenini, vatandaşların haklarını ve özgürlüklerini yazılı belgelere dayandırmak amacını güden çabaların bu yüzyılda yoğunlaşmasıdır. İşte bu çabalar genellikle anayasacılık hareketleri adıyla³³ anılmaktadır. Mücadeleler sonucu oluşturulan parlamento mekanizması ve vatandaşlara tanınan özgürlükler zamanla anayasa adı verilen bir belgede gösterilmesi zorunlu olmuştur.

Avrupa, uzun yıllar feodalite dönemini yaşadıkdan sonra bu dönemin iflasıyla yeni bir sınıfın gelişimine tanık olmuştur. Bu, kuşkusuz burjuva sınıfıdır. Bu sınıfın tarihi süreç içerisinde gelişerek etkin duruma gelmesi, zamanla bu sınıfın yönetimden pay almasını gerektirdi. Bu sınıfın mücadelesi sonunda Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda anayasa keyfilikten uzaklaştırılmış bir sınırlı iktidarın etiketi haline gelmiştir. Geniş özgürlük düzenini getirmesiyle de duygusal ve kutsal bir anlam kazanmıştır³⁴.

Avrupa'daki anayasal hareketlerin en önemli özelliği bu hareketin kıta Avrupa'sında ihtilâller sonucu ortaya çıkmasıdır³⁵. Özellikle, Fransız ihtilâlciler her yeniliği bir anayasa çerçevesi içinde belirtmeyi gelenekselleştirmişlerdir³⁶ ve bugün ulaşmayı hedeflediğimiz Batı demokrasisi bu anayasalar üstüne kurulmuştur.

²⁷ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasa'nın Anlamı**, İstanbul, 1977, s. 6. Ayrıca bkz. Tarik Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, 1980, s. I-IX.

²⁸ Mümtaz SOYSAL, Fazıl SAĞLAM, "Türkiye'de Anayasalar" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 18.

²⁹ Aynı eser, s. 6.

³⁰ Bülent Nuri Esen, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar**, Ankara, 1963. S. 27.

³¹ Aynı eser, s. 23.

³² Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasa...** S. 12.

³³ Aynı eser, s. 12-13.

³⁴ Aynı eser, s. 13.

³⁵ Ahmet Mumcu, "Atatürk ve Anayasa", **Bildiriler ve Tartışmalar**, Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu(17-22 Mayıs 1981), Ankara, 1984, s. 581.

³⁶ Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih**, s. 10.

2.3. Türk Tarihinde Anayasal Hareketler ve Özellikleri

Batıdaki anayasal hareketler toplumların temel yapılarındaki bir değişikliğin sonucu olarak görüldüğü daha açık bir deyişle sınıfsal bir nitelik gösterdiği bilinen bir gerçektir. Osmanlı Devletinde ise bu gelişmeye benzer bir hareket göremiyoruz. Fakat 19. yüzyılın ilk yarısında padişahın yetkilerinin sınırlandırılması eylemi başlatılır³⁷. Senedi-i ittifak adı verilen belge padişahla ayanların uzlaşmasını sistem olarak benimsiyordu.

Bundan sonra ise anayasalı sisteme kavuşma çalışmaları hızlandırılır. Devletin yaşamasını ancak hukuka uygun bir biçimde davranmakla sağlanacağını gören ve anlayan Osmanlı aydınları 1839 Tanzimat Fermanı ile anayasal hareketler³⁸ açısından Türk tarihinde bir dönüm noktasını başlatırlar. Padişahın egemenlik hakkına dayanarak Osmanlı vatandaşlarının can, mal, ırz gibi en kutsal varlıklarını güvence altına almasıyla başlayan ilk anayasal hareket 1856 İslahat Fermanında kanun önünde eşitlik ilkesinin kabulü ile sürmüştür³⁹.

Çökmekte olan devleti kurtarmak için girişilen Tanzimat Hareketleri devlet memurluğundaki "bir avuç" insanın başarısıdır. Bu "bir avuç" insanın çalışmaları sonrasında Abdülaziz bir konuşmasında "Hangi mezhepten bulursa bulunsunlar bütün tebaam aynı vatanın evlatlarıdır. Herkes dini inancında serbesttir demiştir. Padişahın bu sözlerinden çıkan önemli sonuçlarından biri şeriat hükümlerinin yetersizliğinin bizzat Halife tarafından kabul edilmesidir. Başka bir deyişle Yeni bir hukuk düzeni meydana getirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Abdülaziz'in 1861 ve 1875 yıllarında yayınladığı fermanlarla, temel hakların güven altına alınması hareketi devam etmiştir⁴⁰.

Ülke içerisindeki bu hareketler yurt dışında da destek görünce anayasal düzen ufukta görülmeye başlamıştır. İşte bu adımların sonunda 1876 Anayasasına ile gelmiş ve yalnız Türk tarihinin değil, İslam tarihinde ilk yazılı anayasası⁴¹ meydana getirilmiştir.

2. 3. 1. Meşrutiyet Anayasası

II. Abdülhamit' in tahta gelişiyle artık anayasa çalışmaları hızlandırılmıştır. Mithat Paşa başkanlığında görevlendirilen komisyon anayasa metnini yazmaya başlamıştı. Komisyon devlet adamları ve ulemeden kurulmuştu. Komisyona verilen metnin ki bu metnin Mithat Paşaya ait olduğu sanılıyor, üzerinde çok çalışmalar yapılmıştı⁴². Ayrıca bu metnin yanında Prusya ve Belçika anayasalarından da yararlanıldığı bilinmektedir⁴³. Sonuçta metin komisyon ile Abdülhamit arasında kuşa çevrilmişti. Abdülhamit'in Kanunu Esasi'yi 23 Aralık 1876 sabahı imzalanmasıyla hazırlık da sonuçlanmıştı. Anayasa görkemli top atışlarıyla öğleden sonra ilân edildi.

Anayasanın hazırlanması sırasında Mithat Paşa ile Namık Kemal arasındaki sürtüşmelerin anayasanın yürümezliğinde payı olduğu bilinmektedir⁴⁴. Mithat Paşa diğer bir

³⁷Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul 1978, s.132.

³⁸Ahmet Mumcu, "Atatürk ve Anayasa", s. 582.

³⁹ Aynı yer.

⁴⁰ İlhan Arsel, **Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına (Şeriat Devletinden Laik Cumhuriyete)** Ank.1975,s.25.

⁴¹ Ahmet Mumcu, **Atatürk ve Anayasa**, s. 582.

⁴² Niyazi Berkes, **a.g.e.** s.321-322.

⁴³ Coşkun Üçok, **a.g.e.** s. 220.

⁴⁴ Niyazi Berkes, **a.g.e.** s. 303.

konuyu da sorun yapmıştı. Tersane konferansının dağılması için anayasa çalışmalarını düzensiz şekilde hızlandırmıştı⁴⁵.

2. 3. 2. 1876 Anayasasının Getirdiği Sistem

Anayasa 11 bölüme ayrılmış ve 119 maddeden oluşmaktadır. Bölümler sırasıyla Osmanlı Devleti Memleketleri, Osmanlı Devleti Tebaasının Genel Hukuku, Devlet Vekilleri, Memurlar, Meclis-i Umumi, Heyet-i Ayan, Heyet-i Mebusan, Muhakeme, Yüce Divan, Vilayetler ve Çeşitli Maddeler olmak üzere anayasa tamamlanmıştır⁴⁶. Anayasanın birinci maddesine tek devlet niteliği egemendir. Fakat egemenliğin kaynağı ve kullanılış şekli bakımından Osmanlı Devleti mutlak monarşiydi. 1876 Anayasası egemenliğin Padişaha ait olduğunu benimsemiş, bununla da kalmayarak istediği şekilde kullanılmasının esaslarını getirmişti. Egemenlik anayasanın üçüncü maddesi hükmüne göre babadan erkek evlada irsen geçecek şekilde ayarlanmıştır. Anayasanın başlıca öngördüğü devlet organları Padişah, Meclisi-i Umumi (Parlamento) ve mahkemelerdi. Ayrıca egemenlik denilen gücün sadece Padişaha ait olduğu ve bu gücü doğrudan doğruya Tanrı'dan aldığı esasını getirmişti.

1876 Anayasası egemenlik hakkının millete ait olabileceği düşüncesine yer vermemiştir⁴⁷. Egemenlik kayıtsız şartsız Osmanlı sülalesine aittir. Anayasaya göre (5. madde) Padişahın kişiliği kutsal ve sorumsuzdur. Parlamento varsa da anayasadaki hükümlere göre Padişaha sınıksız bağlıydı⁴⁸.

Yasama görevini yapacak olan Parlamento, Heyet-i Mebusan ve Ayan Meclisi adı verilen iki ayrı meclisten oluşuyordu. Ayan Meclisi seçim yolu ile değil fakat Padişahın tayin edeceği üyelerden oluşuyordu. Ayan Meclisi, diğer Meclis tarafından kendisine gönderilecek tasarıları inceler ve tartışır. Tüm olarak reddettiği bir tasarı o yılki toplantıları esnasında artık bir daha Mebusan Meclisinde görüşülemezdi. Onayladığı tasarıları ise imzalanmak ve yayınlanmak üzere Padişaha gönderirdi⁴⁹.

Anayasada ayrıca Meclisi Mebusan'ın halk tarafından seçimi ile Ayan Meclisinin seçimi üzerine kimi kurallar da getirilmiştir. Bunlar arasında bir oranlama da yapılmıştır. Yasama gücü yalnız Padişaha toplanıyordu. Padişaha parlamentoyu kapamak, Kanunu Esasiyi askıya almak yetkisi verilmişti. Yürütme parlamento çevresinde Padişaha bağlıydı⁵⁰.

Anayasa, içerisinde yeni bir yenilik taşıyordu. Yüce Divan bölümünde bütçeye ilişkin hükümler de vardı. Bütçenin düzenlenmesi ve ayarlanması anayasayla düzene sokuluyordu⁵¹. 1876 Anayasasında kişi hak ve özgürlükleriyle ilgili hükümlere de yer verilmiştir. Vergilerin eşitlik ve adalet esasları gereğince alınacağı, hiç kimsenin kanun dışı yollarla cezalandırılmayacağı, demek kurma özgürlüğü, devlet memurluklarında yeterlilik esasına göre hareket edileceği, mal dokunulmazlığı vb. Ancak ne var ki bu hak ve Özgürlükleri teminata bağlayan bir mekanizma kurulmamıştı⁵².

2.Abdülhamit, bu özgürlüklerin altına bir "bomba koymayı ihmal etmemişti". Anayasadaki ünlü 113. madde ile Padişaha bütün hak ve özgürlükleri istediği zaman uygulama, istemediği zaman uygulamama hakkı veriliyordu. Madde, devletin güvenliğini bo-

⁴⁵ Aynı eser, s. 324.

⁴⁶ Suna Kili -Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Ank. 1985, s. 31.

⁴⁷ İlhan Arsel, **a.g.e.** s. 29 – 31.

⁴⁸ Suna Kili - Şeref Gözübüyük, **a.g.e.** s. 31.

⁴⁹ Aynı eser, s. 35 – 38.

⁵⁰ Niyazi Berkes, **a.g.e.** s. 327.

⁵¹ Suna Kili, Şeref Gözübüyük, **a.g.e.** s. 41.

⁵² Aynı eser, s. 32 – 33.

zar sandığı kişileri, basit bir polis soruşturmasıyla, memleketten sürebilir ve Bakanlar Kurulu aracılığıyla çıkaracağı geçici tüzükler ve kararlarla kişi özgürlüklerini işlemez hale sokabilirdi⁵³. Nitekim öyle de olmuştur, Padişah yetkilerine dayanarak hürriyet savaşı veren kişileri etkisiz hale getirmiştir.

2. 3. 3. 1876 Anayasasının Sonu ve Önemi

1876 Anayasası içinde taşıdığı çelişiklere, yetersizliklere rağmen uzun süre yürürlükte kalmadı. Anayasanın kapsamından da anlaşılacağı gibi bu anayasa, Osmanlı siyasi mekanizmasına yeni bir şey getirmemiş, aksine eski sistemi kanuni hale getirmiştir.

Anayasa, tüm olumsuzluklara rağmen başlangıç sayılması açısından önemlidir. Daha sonraki olaylara öncülük etmesi ve yeni fikirleri olgunlaştırması bakımından büyük önem taşımaktadır⁵⁴.

Osmanlı Devletinin çağdaşlaşması için on yıllardır verilen mücadele yeni bir dönüm noktası kazanıyordu. Bu mücadeleyle Osmanlı Devleti yıllar sonra parlamentoya kavuşacaktır. Berkes, Kanun-u Esasinin önemini şöyle açıklamaktadır⁵⁵:

"Yönetici tabakanın, hatta aydınların derin bir moral çöküşü içinde oluşu halk yığınlarının en büyük haksızlıklara bile sesini çıkaramayacak kadar güçsüz oluşu". Demektedir. Bu sistem de kuşkusuz anayasalı mutlakiyet yönetimi getiriyordu"

Bu anayasal süreç uzun sürmedi. Abdülhamit Parlatentonun çıkmaza girdiğini ve onun yanında da Rusya ile olan savaş dolayısıyla Meclisi dağıttı⁵⁶. Fakat şunu da belirtmek gerek, bu hakkı Abdülhamit anayasadan alıyordu.

2. 3. 4. II. Meşrutiyet Dönemi ve 1909 Anayasa Değişiklikleri

1876 Anayasasının rafa kaldırılmasından sonra Abdülhamit' in kişisel-keyfi yönetimi dinden aldığı destekle yürütölmek istendi⁵⁷. Fakat daha sonraları İttihat ve Terakkinin önderliğinde yürütölen çalışmalarla 24 Temmuz 1908 tarihinde Mebusan Meclisi'nin açılmasıyla "istibdat" yönetimi sona erdi.

2. 3. 5. 1909 Anayasa Değişikliklerim Getirdiği Sistem

1909 değişiklikleri, 1876 Anayasasının bölümlerini almakla beraber, kimi maddeleri değiştirilmiş, kimi maddeler de eklenmiştir⁵⁸. Yapılan değişikliklerle her şeyden önce parlamenter rejim mekanizması kurulmuştur. Yasama ve yürütme güçleri arasında az çok bir denge kurulmaya çalışılmış, bunun içinde bir yandan Hükümet - Parlamento karşısında siyasetten sorumlu bırakılması sağlanmıştır⁵⁹. Devletin en yüksek organı Padişah görünüyorsa da, Padişaha tanınan yetki ve imtiyazların artık belli esaslara bağlanarak doğrudan doğruya Kanunu Esasi ile sınırlanmıştı.

Padişahın Meclis'in önünde yemin ettirilmesi egemenlik hakkını kendi keyfi ve isteğine

⁵³ Aynı eser, s. 43.

⁵⁴ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, 1982. s. 56.

⁵⁵ Niyazi Berkes, **a.g.e.** s. 225.

⁵⁶ Aynı eser, s. 329.

⁵⁷ Aynı eser, s. 331.

⁵⁸ Suna Kili, Şeref Gözübüyük, **a.g.e.** s. 75.

⁵⁹ İlhan Arsel, **a.g.e.** s. 34.

göre kullanma imkânından yoksun bırakılmış olunmaktaydı⁶⁰. 30. maddeye göre, Padişaha tanınmış olan geniş yetkileri gerçekte kullanacak olan Padişah değil, Bakanlar Kurulu olmaktaydı. Padişah, Sadrazam doğrudan atadığı halde bakanları Sadrazam atayabilmekteydi. Getirilen hükümlerle Padişah, artık her istediğini bakanlarına yaptırmak imkânına sahip değildi.

Diğer yandan Anayasanın 80. maddesinde yapılan değişikliklerle Bütçe Kanunu'nun harcamalar kısmına Mebusan Meclisince karar verilebileceği belirtilmiş⁶¹ ve böylece Mebusan Meclisi, hükümet üzerinde etkin hale geliyordu.

Diğer bir değişiklikle Padişaha verilen Mebusan Meclisinin fesih kararı, Ayan Meclisi'nin onayının alınması hükmü getirilmiş⁶² ve Meşrutiyete uymayan bu durum ortadan kaldırılmıştı. Kanunların hazırlanması ve değiştirilmesine ilişkin tekliflerde Padişahın onayı kaldırıldı⁶³.

1909 değişikliklerinde kişi hak ve özgürlükleri ile bunların güvence altına alınması doğrultusunda gelişmeler oldu. Kuşkusuz en büyük değişiklik, 113. maddenin kaldırılmasıydı. Padişahın bir soruşturma ile istediği kişileri sürgüne gönderme hakkını veren madde kaldırılarak Padişahın özgürlükleri keyfi olarak ortadan kaldırması imkânı yok ediliyordu. Kişi dokunulmazlığını her türlü saldırıdan koruma güçlendirildi (10. madde)⁶⁴.

Bunlardan başka Anayasaya haberleşmenin gizliliği ve toplanma özgürlüğü esasları eklenmişti ki, bu maddeler 119, 120, 121. Maddelerdir⁶⁵.

2. 3. 6. 1909 Değişikliklerinin Önemi

Parlamentonun açılmasıyla Mebusan Meclisi önce millet egemenliğinin temsilcisi olduğunu kanıtlama yoluna girmiştir. Tarihimizde güvensizlik oyu ile ilk kez bir Hükümeti düşüren Meclis, bu dönemin ilk Meclisidir⁶⁶. Kuşkusuz en büyük yeniliği Osmanlı Devlet sisteminin bu dönemde biçimsel açıdan parlamenter sistem kazanmasıdır.

1876 Anayasasından farklı olarak bir takım meşrutî özellikleri içinde taşımaktaydı. Ayrıca 1876 Anayasası'nda yer alan din, bu Anayasa'da da belirtilmiştir. Laiklik gelişmeleri bu Anayasa'da da yer almamıştır.

Parlamenter sistem İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele geçirmesiyle sekteye uğramakla yüz yüze kalmıştır. Ayrıca bu Partinin Meclisi fesih kararının Ayan Meclisi'nin onayını kaldırmakla⁶⁷ meşrutiyete olumsuz etkilerde bulunmuştur. İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetimi ve sonrasında meydana gelen 1. Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması Meclisi işlemez hale sokmuştu. Bu durumu, Vahdettin'e Mebusan Meclisini yıldırma ve onu boyun eğere hale getirmek imkânını veriyordu. Mebusan Meclisinin 21 Aralık 1918 tarihinde dağılmasıyla II. Meşrutiyet dönemi de sona eriyordu.

⁶⁰ Aynı eser, s. 35.

⁶¹ Aynı eser, s. 77.

⁶² İlhan Arsel, a.g.e. s. 37.

⁶³ Aynı eser, s. 38.

⁶⁴ Aynı eser, s. 39.

⁶⁵ Suna Kili, Şeref Gözübüyük, a.g.e. s. 78.

⁶⁶ İlhan Arsel, a.g.e. s. 40.

⁶⁷ Aynı eser, s. 42.

3. Cumhuriyet' İn Kuruluşu ve Milli Egemenlik

3. 1. Millet Egemenliğine Dayalı Devlet Sistemi

Atatürk askerî ve siyasî başarılarla yetinmemiş, Türk milletinin çağdaş bir toplum düzeyine ulaşmasını sağlamak için köklü değişikliklere girişmiştir. Bu bakımdan Atatürk, bir medeniyet savaşı da kazanmak karar ve azmi içinde bulunuyordu.

Türk İnkılabı, bütünüyle 1919'dan önceleri Atatürk'ün kafasında belirmiştir⁶⁸. Bu sistemini, 19 yıl gibi kısa bir sürede, acele etmeden, belli bir sıra takip ederek birer birer gerçekleştirilecektir⁶⁹. Kullandığı metodu Atatürk Nutuk'ta şöyle açıklamaktadır⁷⁰.

"Tatbikatı bir takım sayhalara ayırmak ve vakayi ve hâdisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını ihzar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vasıl olmaya çalışmak lazım geliyordu".

Atatürk'ün çizdiği yön ve hedeften asla sapma olmadı e Atatürk, önce vatani kurtararak millî bağımsızlığı sağlamış, saltanatı yıkararak millet egemenliğine dayanan bir yönetimin temellerini atmış, hukuk düzenini çağdaşlaştırmış, Laikliği getirerek, millî tarih, millî dil çalışmalarıyla millî bilinci yaratmıştır. Türk İnkılabı üzerine değerli bir kitap hazırlamış olan Prof. Bernard Lewis, bu köklü değişimleri şöyle özetlemektedir⁷¹.

"Türkiye'de temel değişiklik İslami bir imparatorluktan millî bir Türk devletine, bir Ortaçağ teokrasısından anayasalı bir Cumhuriyete, bürokratik bir feodalizmden modern bir kapitalist ekonomiye birbirini izleyen reformcu ve radikal dalgaları tarafından uzun bir sürede tamamlandı".

Atatürk'ün daha önceki devirde olduğu gibi Millî Mücadele'nin başından "hayata gözlerini kapayınca kadar HALKIN İÇİNDE KALMAK ve HERŞEYİ HALK İLE BERABER YAPMAK temel alışkanlık ve kararı idi"⁷². Millî birlik ve beraberliği sağlamak için hemen harekete geçen Mustafa Kemal Paşa, "İngiliz himayesini", "Amerikan mandasını" ve "Mahallî halâs" çarelerini matuf kurtuluş tekliflerinin yerine; ciddi ve hakiki kararın ne olduğunu şöyle açıklıyordu⁷³:

"Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı, o da hâkimiyeti milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek."

Hakikî kurtuluşun parolası da tespit edilmişti. Bu; "ya istiklâl ya ölüm"dü⁷⁴. İlk kararın gerçekleştirilmesi yolunda atılan adımlar bunu takip etti. Hedefe yürürken asla sapma olmadı. Atatürk 21/22 Haziran 1919 gecesi yaveri Cevat Abbas Bey'e dikte ettirdiği "Amasya Tamiminde"⁷⁵:

⁶⁸Bedia Akarsu, **Atatürk Devrimi ve Yorumları**, Ankara, 1981, s. 8.

⁶⁹Bkz. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, **Tarih IV**, İstanbul, 1934, s.137.

⁷⁰Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk I**, On dördüncü Basılış, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1981, s. 14.

⁷¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kırıatlı, Ankara, 1970, s. 474.

⁷²Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Ankara, 1973, s. 200.

⁷³ **Nutuk I**, s. 12.

⁷⁴ **Aynı eser**, s. 13.

⁷⁵ **Aynı eser**, s. 30 – 31, Milli egemenlik ilkesine geçiş ilk önce "Amasya Tamimi" ile başlamıştır. Erzurum ve Sivas Kongresinin toplanması bunu izlemiştir. Osmanlı Meclisi Mebusan'ın toplanması başarısızlıkla sonuçlanınca. 23 Nisan 1920'de TBMM, kurulmuştur.

“1— Vatanın tamamıyeti, milletin istiklâli tehlikededir.

2 -Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”.

Diyerek Sivas'ta bir millî kongrenin toplanmasını da istiyordu. Önce Erzurum sonra Sivas'ta toplanan kongreler göstermektedir ki, Atatürk, İstiklâl mücadelesini milletle birlikte yürütmek istiyordu. Nitekim bundan sonraki gelişmeler bunu ispat etti.

Vatanın tamamıyeti milletin istiklalinin tehlikede olduğu Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alman kararlarda da yer aldı. Türk Milleti İstiklâlini yine kendi azim ve kararı ile kavuşmalıydı. İstanbul'da milletin temsilcilerinin toplanması işgal altında olduğu içinse, da doğru değildi. Anadolu'nun en emin yeri olan Ankara'da Milletın temsilcilerinin toplanması ve milletin mukadderatını yine milletin tayin etmesi tek çıkar yoldu. Gelişmeler bunu gerektirmiştir⁷⁶.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de, yani İstanbul işgal edilip son Osmanlı Meclisi'nin dağıtılmasından üç gün sonra vilayetlere ve kolordu kumandanlıklarına gönderdiği genelge ile "Fevkalâde salâhiyeti haiz bir meclisin Ankara'da içtimai ve dağılmış Meclisi Mebusundan Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise iştirak etmesi zaruretinden bahsedilerek yeni intihabat başlanması bildiriliyordu"⁷⁷. Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın seçildiği "Seçim Kanunu" aynı kalmakla birlikte, 23 Nisan 1923 te Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletın temsil edildiği Meclis-i toplandı⁷⁸.

Türk milleti "Milli Egemenliğine" sahip çıkıyor ve Meclis'in en yaşlı üyesi Sinop Milletvekili Şerif Bey'in açış konuşması ile⁷⁹: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin "milletin mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığı..." açık seçik belirtilerek Türk Milleti'ne ve bütün dünyaya ilân ediliyordu. Meclis milletin istiklâl ve hürriyetini sağlamayı, Anadolu'dan düşmanı atmayı temel gaye edinmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin daha ilk açıldığı günlerde Atatürk'ün söylediği sözler de anlamlıdır. Atatürk, Padişah ve Halifelik hususunda, Milli birliğin bozulmasına meydan vermemek, Meclisin toplanma gayesine aykırı düşmemek, İtilaf devletlerine hukuki açıdan müdahale etme fırsatı vermemek gibi sebeplerle Meclis'te yaptığı konuşmalarda; "Halifelik ve Saltanatın esaretten kurtarılmasından söz etmişse de⁸⁰ daha sonraki gelişmeler; Atatürk'ün temel hedefinin vatanın kurtuluşundan sonra, egemenliğin kayıtsız şartsız millete devretmek olduğunu göstermiştir⁸¹.

Türkiye Büyük Millet Meclisi yurttta otoritesini sağladıktan sonra düzenli orduyu kurma çalışmalarını da tamamladı# Bir yandan vatanımızı işgal eden düşmanlarla mücadele yürütülürken bir yandan da yeni bir düzen kurma yolunda çalışmalar yapıyordu.

Daha Meclis açılır açılmaz Atatürk'ün 24 Nisan 1920'de verdiği önergenin kabul edilmesinden ve yapılan konuşmalardan kesin olarak şu anlaşılıyordu:

⁷⁶ Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, **Tarih IV**, Cumhuriyet Tarihi, İstanbul, 1934, s. 26 - 49; **Nutuk I**, s. 44, Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Kayıran, "Ulusal Egemenliğe Doğru: Erzurum ve Sivas Kongrelerinin Toplanması", **Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, c. 3, Sayı: 1, (1990), s. 171 – 183.

⁷⁷ Tarih IV, s. 51.

⁷⁸ Kemal DAL, "Milli Egemenlik ve Temsili", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: II, Sayı:4 (Kasım 1985), s.105.

⁷⁹Bu konuşma için bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: 1, Ankara, 1961, s. 2-3.

⁸⁰**T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: 1, s. 30-32.

⁸¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu, çalışmaları hususunda daha geniş bilgi için bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Türkiye'de Ulusal Egemenliğin Kurulması ve Tanıtılması", **Türk Dili**, Yıl 19, Cilt XXII, (Mayıs 1970), Sayı 224, Ss. 72 – 89, Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar**, İstanbul, 1955, İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünsel Yapısı**, Eskişehir, 1985.

Milli irade vatanın geleceği ile ilgili işlere bilfiil el koymuştu. Meclis'in üstünde bir güç yoktu. Meclis hem vatan savunması ile hem devletin yönetimi ile ilgili bütün işlere bakacaktı. Kısaca hukuk yönünden de milli egemenlik kurulmuş oluyordu⁸².

Türk devletinin kuruluşu ve T.B.M.M.'nin yetkileri tespit edildikten sonra Atatürk'ün hazırlayıp sunduğu 13 Eylül 1920 tarihli taktir Meclis'in 18 Eylül 1920 tarihli toplantısında okundu. Bu taktirde devletin siyasi, sosyal, İdarî ve askeri bakımdan takip edeceği politika tespit edilmiştir. Aradan dört ay geçtikten sonra da Teşkilatı Esasiye Kanunu olarak 200cak 1921' de ilân edilmiştir. Burada kuvvetler birliği ilkesinin esas olduğu ve bütün gücün millette olduğu açıkça tespit edilmiştir.

Hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, idare usulünün halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayandığı (Madde 1) belirtilmişti. Diğer maddelerine de bakıldığında bu Anayasa ile getirilen sistemin "Reissiz bir Cumhuriyet" olduğu görülebilmektedir⁸³.

30 Ekim 1922 Tarihinde 307 Numaralı bir kararla da, "Osmanlı İmparatorluğu'nun inkıraz bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Heyeti Umumiye Kararı" ile de padişahlığın kaldırıldığına ve "Makamı Hilafeti esir "bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracağına karar verildi"⁸⁴. Türk'ün öz vatani Anadolu'dan düşman atılmış, bir Türk Devleti daha tarihte yerini almış, yönetimi de esas itibariyle belli olmuştu. Sıra bu yönetimin adının konmasına gelmişti. Nihayet o da yapıldı ve "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevadinin Tavzihen Tadiline Dair Kanun" 29 Ekim 1923'te kabul edildi⁸⁵. Buna göre: "Madde 1.Hâkimiyet, bilakaydü şart Milletindir. İdare-i usule halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli hükümeti, Cumhuriyettir".

Atatürk'ün Erzurum Kongresi'nin toplanmasından önce söylemiş olduğu; "şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır"⁸⁶ sözü de gerçekleşmiş oldu.

Cumhuriyet'in ilan edildiği gece "oybirliği" ile Mustafa Kemal Paşa Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı'na seçildi⁸⁷. İlk Cumhurbaşkanı bu seçim üzerine yaptığı tarihi konuşmada şunları söyledi⁸⁸:

"... Milletin teveccühünü daima nokta-i istinat telakki edecek hep beraber ilerice gideceğiz Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır".

3. 2. Cumhuriyetçilik İlkesinin Esasları ve Nitelikleri

"Cumhuriyetçilik ilkesinin" esaslarına geçmeden önce buraya kadar anlatmaya çalıştıklarımızın bir özetini vermek konuyu daha iyi kavramamız "bakımından faydalı olur düşüncesindeyim. "Cumhuriyetçilik İlkesinin" benimsenmesinde etken olan hususların başında:

⁸²Bkz. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt I, s. 30-32, 36-37.

⁸³Bkz. Suna Kili -A.Şerif Gözübüyük, a.g.e. s. 91-93, ayrı bir kısımda incelendi.

⁸⁴ Bekir Sıtkı Yalçın -İsmet Gönülal, Atatürk İnkılabı, Ankara, 1984, s.285

⁸⁵ B. Sıtkı Yalçın, a.g.e. s.293

⁸⁶Mazhar Müfit KANSU, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. I, 2.baskı, Ankara, 1986, s.73.

⁸⁷ Cumhuriyet'in ilanı hususunda "Tatbiki için münasip zaman beklediğim bir fikri tatbik anı gelmişti", diyen Atatürk bu gelişmeleri NUTUK' unda ayrıntılı şekilde anlatmaktadır. Bkz. Nutuk II, s.796-845.

⁸⁸Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, s.326.

Tarih boyunca kurulan Türk devletlerinin yönetim esasının adı "Cumhuriyet" olmamakla beraber, meşrutiyet ve Cumhuriyet yönetimlerinde var olan kurultaylar ve danışma meclislerini daima oluşturdukları gerçeğidir. Hakan ve Padişahlar böyle bir meclis toplanmadan hiçbir zaman büyük kararlar vermemişlerdir. Türk devletlerini idare yetkisi, hükümdar dâhil hiç kimsenin tek başına elinde toplanmamıştır ve "ortak sorumluluk sistemi adını verebileceğimiz bir sistem bütün Oğuzlar Devleti yapılaşma hâkimdir"⁸⁹. İslâmiyet'ten sonraki Türk devletlerinde de bu durum devam etmiştir. Yetkilerin bir elde toplanmaması, bugünkü demokratik sisteminde esasını teşkil eder. Türk devletlerinde kararların, bir nev'i parlamento, olan "kurultay" tarafından hem de uzun tartışmalardan sonra alındığı görülmektedir⁹⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bu danışma meclisleri genişletilmiş kubbe altı toplantıları biçiminde olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun gerileme dönemlerinde de bu meclisler toplanmıştır. Ancak, genel olarak bilgisiz ve milletimize düşman unsurlar devlet yönetiminde yer aldıklarından, bu genişletilmiş kubbe altı toplantılarında alınan kararlar vatanımızı yüceltecek nitelikte olamamıştır. Alınan kararlar, ya dış baskılara ya da Osmanlı Devleti'nin menfaatleri doğrultusunda Divanı Hümayun Başkâtibi Halet Efendi'nin Yunanlılar lehine çalışması ve Türklüğe verdiği zarar, Türk olmayan unsurların devlet yönetiminde etkin görev alabilmeleri durumunda ortaya çıkacak sonuç hakkında, uyarıcı olması gereken yüzlerce olaydan sadece birisidir⁹¹. Yönetimde yalnızca hayatını ve istiklalini kurtarmak için çalışarak sağlanabileceğini hak ve yetki sahibi olmanın yolunun da çalışmaya dayandığını ifade etmiştir⁹². Atatürk, Türk halkının sınıf esasına dayanmadığını şu şekilde ifade etmiştir⁹³:

"Bizim halkımızı menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıf halinde değil; bilakis mevcudiyetleri ve muhassalai mesaisi yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibarettir".

Cumhuriyetçilik ilkesi siyasal mekanizma yönünden tüm atılımların da itici gücü olmuştur. Halkçılık düşüncesinin de temel kaynağı "Milliyetçilik" ve "Cumhuriyetçilik" ilkesidir.

Atatürk'ün "Devletçilik İlkesi" bilhassa devletin ekonomi alanındaki faaliyetlerini demokrasi ve "Cumhuriyetçilik İlkesi" çerçevesinde kesin olarak sınırlamaktadır. Bu konuda Atatürk şunları söylemiştir⁹⁴:

"Prensip olarak, devlet, ferdin yerine kaim olmamalıdır. O halde, diyebiliriz ki, ferdiyet inkişafının mani karşısında kalmaya başladığı nokta, devlet faaliyetinin hududunu teşkil eder". "Laiklik ilkesi" ve "İnkılapçılık ilkesi" de "Cumhuriyetçilik ilkesi" çerçevesinde ele alınmalı ve sınırları da siyasi hürriyet ve demokrasi prensiplerine uygun olarak çizilmektedir".

Özetlersek "Cumhuriyetçilik İlkesi" "Milli Devlet ve Çağdaş Medeniyet İlkesi" ile birlikte doğup gelişmiştir. Bütün Türk Vatandaşlarının kanunlar önünde eşitliğini,

⁸⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Altay Köymen, "Türkler ve Demokrasi" **50.Yıl Konferansları**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (Türkiye Cumhuriyeti'nin 50.Yılı) yayınları, Ankara, 1976, s. 152.

⁹⁰ M. A. Köymen, **a.g.m.** s.153. (Bu husus belgelere dayanarak açıklanmaktadır).

⁹¹ **Türk Yunan İlişkileri ve Megalo İdea**. Hazırlayan: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1985, s. 31.

⁹² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, s.126.

⁹³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, s. 112.

⁹⁴ Afet İnan, **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler**, s. 58.

hürriyetini sağlamak amacına yöneliktir. Cumhuriyetçilikte çok partili parlamenter sistem esastır. Tam bağımsız ve milli bir siyaset takip edilmesi, milli çıkarlarımız tehlikeye girmedikçe "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" prensibine uyulması da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel politikasını teşkil eder.

4. Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Döneminde Anayasal Düzen

4. 1. Kurtuluş Savaşı

Osmanlı İmparatorluğunu diriltme, yaşatma hatta büyütme özlemleriyle girilen savaş 1918 Kasımında sona erdiği zaman bu İmparatorluktan geriye bir Türk milleti bile kaldığına pek az kişi

İnanıyordu. İmparatorluğun parçalanması, Anadolu halkını yeni bir mücadeleyle karşı karşıya bırakmıştı, bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak ve Anadolu'da Milli bir devletin kurulması için bir komutan, yani Mustafa Kemal Anadolu'ya geçiyordu. Anadolu'daki mücadele biri içle diğeri dışla olmak üzere iki cepheye karşı yapılmıştır.

Birinci mücadele; iktidarı sınırlama, demokratikleşme, padişah egemenliğinden yavaş yavaş "Milli Egemenlik" kavramına geçmedir⁹⁵. Diğer mücadelede Türk milletini parçalamak, yutmak isteyen emperyalist devletlere karşı verilmiştir. Bu iki oluşum yanyana sürdürülerek büyük bir dinamizm yaratılmıştır.

TBMM'nin 23 Nisan 1920'de toplanmasıyla birlikte Türk Anayasa tarihinde egemenliğin kaynağı ve kullanılışı bakımından son derece önemli bir değişiklik olmaktadır. Mustafa Kemal, Meclis açıldıktan bir gün sonra (24 Nisan) Meclis'in işleyişi ve bu işleyişin nasıl olacağına ve en önemlisi de Meclisin konumuna ilişkin bir önerge vermişti. Bu tasarı millet egemenliğine dalalı yeni bir devleti müjdeliyordu⁹⁶. Mustafa Kemal Kanun-u Esasinin yürürlükte olmadığını ve bu anayasanın çözüldüğünü belirterek Anayasanın bıraktığı boşluğun derhal doldurmak zorunluluğu olduğunu bildirir⁹⁷. TBMM'nin bu zorunluluk üzerine toplandığından söz eder⁹⁸. Öyle ise TBMM'nin ilk görevi anayasal düzeni kurmaktır. Ve anayasal düzenin kurulması için çalışmalara başlanılır.

4. 1. 1. Meclis Hükümeti

Anayasa hazırlıklarını vermeden önce Kurtuluş Savaşı sırasında devlet yapısının temel özelliği sayılan "Meclis Hükümeti" sistemini açıklamaya çalışalım:

Meclis hükümeti denilen sistemin ilk örneğine büyük Fransız İhtilalinin Konvansiyon döneminde rastlanılmaktadır⁹⁹. Bu sistemde yasama ve yürütme hatta bazen de yargılama yetkileri bir mecliste toplanmaktaydı¹⁰⁰. TBMM'de böyleydi. Kanunlar meclis tarafından yapıldığı gibi yürütme işleri de "İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun'la" 2 Mayıs 1920 tarihinde¹⁰¹ her üyesi Meclis içinde yine

⁹⁵Mümtaz Soysal - Fazıl Sağlam "Türkiye' de Anayasalar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul,1983. s.22.

⁹⁶M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara, 1984. s.589.

⁹⁷Ahmet Mumcu, "1924 Anayasası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 5, s.586.

⁹⁸ **Aynı eser**, s. 585.

⁹⁹ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasa...** S.40.

¹⁰⁰ **Aynı eser**, s. 41.

¹⁰¹M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 595.

Meclisin salt çoğunluğuyla seçilen İcra Vekilleri Heyeti'nce yürütülür. Sistemin bir başka özelliği de devlet başkanı kurumunun olmayışıdır¹⁰². Kurtuluş Savaşı boyunca çalışan istiklal mahkemelerinin üyeleri Meclis tarafından ve Meclis üyelerinden seçilirdi¹⁰³.

İcra vekillerinin Meclis tarafından ayrı ayrı seçilmesi bir takım zorluklar getirdiğinden, 4 Kasım 1920'de adayların Meclis Başkanı Tarafından seçilmesi esası kabul edilmişti. Fakat Meclis, vekilleri doğrudan doğruya kendisi seçmek istediğinden 8 Temmuz 1922'de eski yönetime dönüldü¹⁰⁴.

Fakat Mustafa Kemal bu sistemden Lozan görüşmeleri sonrasında başlangıçta duyduğu bağlılığı türlü nedenlerle yitirmiştir.

4. 1. 2. Teşkilat- I Esasiyenin Hazırlanması

Bilindiği gibi Osmanlı imparatorluğu döneminde anayasa Kanunu Esasi adıyla adlandırılmakta idi. Bu Kurtuluş Savaşı sırasında Teşkilat-ı Esasiye adını almış bulunuyordu. Adından da anlaşılacağı gibi kökeninde teşkilatlanma, kuruluş anlamları yatmaktaydı¹⁰⁵.

Ahmet MUMCU anayasanın kabulünden önce, anayasal düzene geçişte kimi adımları şöyle sıralamaktadır:

"25 Nisan 1920'de Kuvve-i İcraiye Teşkili'ne karar verilmesi, 29 Nisan da Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kabulü, 2 Mayıs ta İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun, en sonunda da 5 Eylül 1920'de Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun kabulü çok önemli dönem noktalarıdır"¹⁰⁶.

Ahmet MUMCU, ayrıca bu Anayasanın diğer yüzünü de açıklamakta ve şöyle demektedir. Bütün bu anayasal belgelerde egemenliğin ulusa ait olduğu konusunda bir işaret bulmak mümkün değildir¹⁰⁷. TBMM'nin tam anlamıyla bilinçli bir aşamaya varamadığını da dile getirmektedir.

Diğer yandan devletin ilk anayasal belgeleri 1919 yılında Amasya protokolü, Erzurum ve Sivas Kongre nizamname ve beyannameleriyle gün ışığına çıkmıştır.

Mustafa Kemal'in 24 Nisan 1920'deki önergesinden sonra anayasanın hazırlanması için Temel Haklar Komisyonu adıyla bir komisyon görevlendirilmişti. Komisyon, bu önerge temel alınarak bir kanun tasarısı hazırlayacaktı.

Komisyon dört aylık çalışmasından sonra "TBMM'nin Kuruluş ve Niteliği ile ilgili Kanun" başlıklı bir yasaı Meclis'e sunmuştu¹⁰⁸. Komisyon, Mustafa Kemal'in projesindeki ilkeleri bir yana iterek Saltanatın ve Hilafetin kurtuluşunu esas almıştı. Otuz gün süren sonuçsuz tartışmalardan sonra kendisine yarayacak koşulları çok iyi bilen M.

¹⁰²Soysal-Sağlam, a.g.m. s. 23.

¹⁰³Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul, 1975, s. 68 - 74.

¹⁰⁴İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920 -1923)*, Eskişehir, 1985.

¹⁰⁵Mümtaz Soysal "Türk Anayasacılığında Kemalist Yaklaşımın Anlamı", *Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Bildiriler ve Tartışmalar(17 -22Mayıs 1981)*, Ankara, 1984, s.211- 220.

¹⁰⁶*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt I*, s. 56 - 58, Cilt II, s. 11 - 12.

¹⁰⁷Ahmet Mumcu, a.g.e. s. 588.

¹⁰⁸*Nutuk*, s. 753.

Kemal 25 Eylül'de Meclisin bir gizli oturumunda oldukça önemli bir söylev verdi¹⁰⁹:

“Türk ulusunun ve onun biricik temsilcisi bulunan yüce meclisin yurt ve ulusun bağımsızlığını, yaşamasını güven altında buldurmaya çalışırken, halifelikle ve padişahlıkla bu derece ilgilenilmesi sakıncalıdır. Şimdilik bunlardan hiç söz etmemek yüksek çıkarlar gereğidir. Eğer amaç bu günkü padişah ve halifeye olan bağlılığı bir daha söyleyip belirtmekse bu kişi haindir. Düşmanların yurt ve ulusa kötülük yapmak için kullandıkları araçtır.”

Atatürk'ün bu söyleviden bir hafta önce bir proje daha sunmuştu. (13 Eylül 1920)¹¹⁰. Halkçılık programı adıyla anılan bu tasarı 24 Nisanda verilen önerge den başka yeni ilkeleri de kapsıyordu. Bu ilkelerin incelenmesi yeni bin komisyona verilmişti. Komisyonun çalışmalarından meydana gelen kanun tasarısı M. Kemal'in esas tezi olan milli egemenlik görüşünü de içine alıyor, hilafet ve saltanattan hiç söz etmiyordu¹¹¹.

Halkçılık programında belirtilen konular(siyasal, toplumsal, yönetsel ve askeri görüşleri özetleyen ve yöneten örgütleri) ile ilgili kararları içine alan tasarı üzerinde dört ay tartışıldıktan sonra kanun¹¹² 20 Ocak 1921'de meclisten geçirilmiştir.

4. 1. 3. Teşkilatı Esasiyenin Kapsamı ve Getirdiği Sistem

Anayasa dokuz temel madde ve diğer maddelerle birlikte toplam 23 maddeden oluşmaktadır. Temel dokuz madde sayıldıktan sonra ikinci Hısım idare, vilayet, kaza, nahiye umumi müfettişlik ve tek madde olarak çeşitli bölümlere ayrılmıştır¹¹³.

85 Numaralı Kanunla yayınlanan 20 Ocak 1921 Anayasasının temel maddeleri:

Madde 1 - Egemenlik sınırsız ve koşulsuz olarak ulusundur. Yönetim yöntemi halkın kendi alinyazısını eylemli olarak kendinin yönetmesi ilkesine dayanır.

Madde 2 - Yürütme ve yasama yetkisi, ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan TBMM'de belirir ve toplanır.

Madde 3- Türkiye Devleti, TBMM'ce yönetilir ve Hükümeti "TBMM Hükümeti" adını alır.

Madde 4- TBMM iller halkınca seçilen üyelere kurulur.

Madde 5- TBMM'nin seçimi iki yılda bir yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süreleri iki yıldır, bunlar yeniden seçilebilirler. Eski meclisin görevi yeni meclis toplanıncaya kadar sürer, yeni bir seçim yapılamayacağı anlaşılırsa toplantı dönemi yalnız bir yıl uzatılabilir. TBMM üyelerinin her biri, kendini seçen ilin ayrıca vekil olmayıp bütün ulusun vekilidir.

Madde 6- TBMM genel kurulu Kasım başında çağrısız toplanır.

Madde 7-Din buyruklarının yerine getirilmesi, bütün yasaların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma yapılması, barış yapılması ve savaş kararı verilmesi

¹⁰⁹ Aynı eser, s. 753 - 754.

¹¹⁰ Aynı eser, s. 759.

¹¹¹ Aynı eser, s. 761.

¹¹² Niyazi Berkes, a.g.e. s. 493.

¹¹³ Suna Kili - A. Şerif Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze**, Ankara, 1985, s.91 - 95.

gibi temel haklar TBMM'nindir. Yasalar ve tüzükler düzenlenirken, halkın işine en uygun ve zamanın gereklerine en elverişli din ve hukuk hükümleriyle töreler ve işlemler temel olarak alınır. Bakanlar Kurulunun görev ve sorumluluğu özel yasayla belirtilir.

Madde 8 - TBMM çeşitli bakanlıkları özel yasasına göre seçtiği bakanlar aracılığıyla yönetilir. Meclis yürütme işleri için bakanlara yönerge verir ve gerektiğinde bunları değiştirir.

Madde 9 - BMM genel kuruluna seçilen başkan bir seçim dönemi süresince TBMM başkanıdır. Bu kimlikle meclis adına imza atmaya ve bakanlar kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Bakanlar Kurulu üyeleri, içlerinden birini kendilerine başkan seçerler. Ancak TBMM başkanı bakanlar kurulunun da doğal başkanıdır¹¹⁴.

Ayrıca M. Kemal 30 Ocak 1921 tarihinde sadrazam Tevfik Paşaya gönderdiği telgrafta 10 madde eklemiştir. Maddede, anayasanın iş bu maddelerle çelişmeyen eski hükümleri eskiden olduğu gibi yürürlükte¹¹⁵.

1921 Anayasasına bir göz gezdirdiğimizde ve bu anayasanın getirdiği sistemi düşünürsek, bu belgenin Rousseau'nun halk egemenliği teorisinden esinlenmiş, radikal bir "Milli Egemenlik" düşüncesine¹¹⁶ dayandığını görürüz. Maddelerden, de anlaşılacağı gibi yeni Türk devletinin kuruluşu bu anayasa ile başlamış ve ayrıca Anayasa Osmanlı düzeninin tasfiyecilerinin anayasası¹¹⁷ durumunda uygulanmıştır.

TBMM'nin toplandığı günden itibaren kurulmakta olan yeni devlet düzeninin anayasası somut anlamda varlığını duyurmakla kalmamış, milli harekete hukuki bir temel kazandırmıştır.

Bundan başka 1921 Anayasası TBMM'ni milletin tek ve gerçek temsilci; olarak ilan ediyor, yasama yürütme yetkilerinin bu meclis elinde toplandığını hükme bağlıyordu. Böylece Osmanlı anayasasında hükümdara ait sayılan yetkiler milletin temsilcisi olan Meclise geçmiş sayılıyordu¹¹⁸. Meclis kanunları kabul, değiştirme, kaldırma, antlaşmalar yapma, barış ilan etme ve yurt savunması gibi yetkileri millet adına kullanılabilecekti¹¹⁹. 1921 anayasası halk yönetimi ve halkın idareye katılması konuların danda yeni hükümler getirmişti. Memurların bu ülkede halk ile ilgisiz oluşu, halkın amiri, halkın efendisi olarak davranması ve halkın yararına bir yönetimin konamamış olması gibi nedenlerle 1921 Anayasasında milleti doğrudan doğruya işbaşına getirmek amaç edinilmişti¹²⁰. Halka özgürlüğünü sağlamak, halkı egemen kılmak amacıyla yetinilmemiştir. İllerde, kazalarda ve nahiyelerde halk yönetiminin yürürlüğe konmasını öngörmüş ve her idari bölgede o bölge halkının seçim yoluyla temsilciler seçerek kendi yerel işlerini görmeleri imkânını yaratmak istemiştir¹²¹.

Yeni Anayasanın 7.maddesi Padişahın kutsal hakları arasında sayılan yetkileri TBMM'ne ait haklar olarak tanımıştır. 1. ve 2. maddeler ise "İslami - monarşik" Osmanlı anayasasını tüm olarak anlamsız hale getiren demokratik bir nitelik taşımaktadır. Hatta bu anayasa 7.maddesinde din buyruklarından söz etmesine rağmen (Osmanlı

¹¹⁴ M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 753 - 755.

¹¹⁵ **Aynı eser**, s. 555.

¹¹⁶ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1981. s.496.

¹¹⁷ Suna Kili - A. Şerif Gözübüyük, **a.g.e.** s. 51.

¹¹⁸ **Aynı yer.**

¹¹⁹ **Aynı eser**, s. 92.

¹²⁰ Sabahattin Selek, **a.g.e.** s.489.

¹²¹ İlhan Arsel, **a.g.e.** s.780.

anayasasının 11.maddesi ve 1924 Anayasasının 2. maddesi gibi açık hüküm getirmemekle) laik bir anayasa sayılabilir¹²².

Anayasa, Cumhuriyetçi ve Laik bir anlam taşıdığı halde Saltanat ve Hilafet hakkında karar vermemiş ve bu iki kurumu sallantıda bırakmıştır. Hemen şunu belirtmek gerekir ki muhafazakâr grubun tutumu dikkate alınmıştır. İnkılapçı kadro bu tavizi verirken, Padişahlık kurumunu tanımamış, maddelerden de anlaşılacağı gibi bu kurumun yetkilerini ele geçirmiştir. Bu özellikleriyle 1921 Anayasası, zaferden sonra görüleceği üzere bir geçiş anayasasıdır.

Anayasada diğer bir yenilik de, yeni devletin adının belli olmasıydı. Anayasanın 3.Maddesi "Türkiye Devleti" diye başlıyordu¹²³. Bu deyimden anlaşılacağı gibi devlet milli bir devlet olacaktır. Egemenliğin kayıtsız ve şartsız olarak millete ait olduğu bildirilerek yeni devletin niteliği belirtiliyordu.

"Meclis Hükümeti" konusunda da belirttiğimiz gibi kuvvetler birliği teorisi anayasaya egemendir. Yürütme, yargı, yasama organları Meclis'in bünyesinde toplanıyordu ve kuvvetler ayrılığı o dönemin kadrosunun düşüncesi değildi.

Anayasının bu olumlu yönlerine rağmen hem şekil bakımından hem de içerik bakımından kimi bilim adamlarınca belirtildiği üzere¹²⁴, klasik anayasa tekniğine uygun değildir.

Başlıca devlet başkanlığı kurumuna dokunulmamış ve kamu özgürlükleri üzerinde durulmamıştır¹²⁵. Fakat kişi haklarından söz edilmemesi konusu dönemin olağanüstü koşullarında aranmalıdır. Bu dönemde özgürlüklerden söz etmek milli hareketi çıkmaza sürükleyebilirdi. Nitekim Meclis açıldıktan sonra, Sovyet yanlısı örgütlerin çoğalması ve eylemlerini sıklaştırmaları mecliste çok tartışmalara neden olmuştur. Fakat özgürlüklerin 1909 Anayasa değişikliklerinde belirtildiği gibi, yürürlükte olduğu 10. madde de vurgulanmıştı¹²⁶.

Bu Anayasa; özelliklerini saymaya çalıştığımız gibi, devrinin olağan üstü aşamasından temel ilkeleri açıklığa kavuşturan, İnkılabın dinamik niteliğini ortaya koymaktaydı. 1920'lerin inkılapçı kadrosunun gelecek Türkiye'yi omuzlamalarının yollarını açan bir anayasa olmuştur. Osmanlı Devleti'nin tutucu kurumlarına karşı bu belge ile mücadele verilmiştir. Geçmişle hesaplaşmanın ilk meyveleri bu anayasa ile alınmıştır. Bu da kuşkusuz "milli egemenlik" ilkesidir.

4. 2. Cumhuriyetin İlanı ve 1924 Anayasası

4. 2. 1. Cumhuriyetin İlanı

Sömürgecilere karşı verilen savaş başarıyla sonuçlanmıştı. İstanbul yönetimine karşı verilen mücadele aşama aşama ilk meyvelerini veriyordu ve bu mücadelenin ileride geçmişle hesaplaşmaya gideceği belli olmaktaydı.

Saltanatın 1 Kasım 1922'de kaldırılmasından sonra önceden de oluşturulmayan Devlet Başkanlığının olmayışı kendisini bir bunalım şeklinde gösteriyordu. Ayrıca İcra

¹²² Sabahattin Selek, *a.g.e.* s.500.

¹²³ Suna Kili - A. Şerif Gözübüyük, *a.g.e.* s. 91.

¹²⁴ A.Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara.1969, s.34.

¹²⁵ Sabahattin Selek, *a.g.e.* s. 497 - 498.

¹²⁶ M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 755.

Vekillerinin her işe karışmaları sonucu yasama - yürütme ilişkilerinde saplanılan çıkmazdan Cumhuriyet ilan edilerek kurtulmak amaç edinildi. Öte yandan, 23 Nisan 1920’de doğan çocuğa da ad konacaktı. Fakat Saltanatın kaldırılmasından sonra tutucu çevreler bu çocuğa ad koymayı uzun süre kabul etmedikleri çalışmalarından belli olmakta idi. M. Kemal, her zamanki ustalığı ile bu güçlüğü üstesinden geleceğine hiç şüphe yoktur¹²⁷.

Cumhuriyet ilânı baştanbaşa yepyeni bin anayasa yaparak olmadı. 1921 Anayasasındaki Meclis üstünlüğü ilkesi ortadan kaldırılmadan gerçekleştirildi. Üstelik Cumhuriyeti 29 Ekim 1923’te ilan eden kanun iddiasız bir isim taşıyordu. “Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerinin Açıklığa Kavuşturularak Değiştirilmesine Dair Kanun” 364 numaralı kanun olarak yürürlüğe konmuştur¹²⁸.

Değiştirilen ve yeni getirilen maddeleri Mustafa Kemal Nutukta şöyle anlatmaktaydı:

- Birinci maddenin sonuna "Türkiye Devletinin hükümet biçimi cumhuriyettir" cümlesini ekledim,

- Üçüncü maddeyi şöyle değiştirdim “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi'nce yönetilir” Meclis, hükümetin yönetim kollarını bakanlar kurulu aracılığıyla yönetir" Bundan başka, anayasanın temel maddelerinden olan 8. ve 9. maddeleri de değiştirilerek ve açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı.

-Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, TBMM genel kurulunca ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Başkanlık görevi, yeni Cumhurbaşkanının seçilmesine değin sürer. Eski Başkan yeniden seçilebilir.

-Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu kimliği ile gerekli gördükçe Meclise ve Bakanlar kuruluna başkanlık eder.

-Cumhurbaşkanı, Başbakanı Meclis üyeleri arasından seçer. Diğer bakanları da Başbakanı yine Meclis üyeleri arasından seçer. Sonra hepsini Cumhurbaşkanı Meclisin onayına sunar. Meclis, toplantı halinde değilse, onaylama Meclisin ilk toplantısına bırakılır.

Bu maddelere komisyonda ve mecliste din ve dille ilgili bildiğiniz bir madde de eklenmiştir¹²⁹. Ki bu madde de 2. madde adıyla anılmakta¹³⁰: "Türkiye Devletinin dini İslam’dır. Resmi dili Türkçedir". Bu madde görünüşte laiklik yolunu kapatmış görünmekle beraber ilerisini düşündükleri için konulduğunu zaman bize gösterecektir (1928 yılında da bu kaldırılacaktır).

Maddelerden de anlaşılacağı gibi Meclis içinde Seçilen Cumhurbaşkanı yine meclis içinde başbakanı seçecek, fakat bu başbakan meclisçe uygun bulunacaktır. Başbakan öbür bakanları seçtikten sonra, Cumhurbaşkanı bunları Meclisin onayına sunacaktır. Böylece cumhurbaşkanı makamı yürütmeyi yasamadan biraz daha

¹²⁷ Mümtaz Soysal, a.g.e. s. 42.

¹²⁸Suna Kili - A. Şerif Gözübüyük, a.g.e. s. 103, Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti(1923)**, Ankara 1971, s.303 – 317, İsmet Giritli, "Kemalizm, Milli Hâkimiyet ve Cumhuriyet Demektir", **Atatürk Yolu**, İstanbul, 1981, Ss.109-128, Enver Ziya KARAL, "Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması", **Atatürk ve Devrim: Konferans ve Makaleler**, Ankara, 1981, s. 25 – 39.

¹²⁹ M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 1071.

¹³⁰Suna Kili - A. Şerif Gözübüyük, a.g.e. s. 103.

ayırmaktaydı¹³¹. Bu değişiklikle Meclis hükümeti sistemi zarar görmüş ve Parlamenter sisteme doğru bir gidiş başlamış oluyordu¹³².

Cumhuriyetin ilanıyla; Atatürkçü kadro oluşmaya başlamıştır, Türkiye'nin çağdaşlaşması ve halkçı bir yönetimin kurulması için çalışılır.

4. 2. 2. 1924 Anayasası (20 Nisan 1924)

Cumhuriyetin ilanından sonra yeni yönetimin yapısı artık şekillenmişti. Saltanatın ve halifeliğin kaldırılmasından sonra devletin anayasal yapısı daha uygun bir konuma getirilmeliydi. Öyle bir anayasa olmalıydı ki, hem devrimin o güne kadar ki gelişmesini korusun, hem de yönetimin gelecekteki gelişmelerini sağlayacak kurumlan getirsin¹³³. Ayrıca, bu ilkenin yanında çağdaşlaşan ülkenin insanlarını bütünleştirecek, gerekli birliği sağlayacak niteliği de olmalıydı¹³⁴(148). Yoksa yalnız elde edilen başarılarla yetinilir ve artık "Devrim bitti" diye batı kanunlarından aktarılmış klasik bir anayasa düzeni içine kapanılırsa yeni Türkiye'nin devrimci dinamizmi bürokratik bir devlet mekanizması içinde pek çabuk kısırlaşır donabilirdi¹³⁵.

Yarı sömürgeleşmiş ve çağdaş anlamda ekonomik tesislerden yoksun ilkel, sermayesiz, yardımsız olan bir ülke miras alınmıştı. Ne var ki ulusal kurtuluş savaşı başarıyla tamamlanmış ve yarı sömürgelik duruma son verilmişti. Bu olumsuz durumu ortadan kaldıracak yöntemlere ve kurumlara gereksinim vardı. Ülkenin çağdaşlaşmasının yollarını açacak eylemleri anayasada yer almalıydı.

4. 2. 3. Anayasanın Hızlanması ve Bölümleri

1924 Teşkilat-ı Esasiye kanunu anayasa hazırlamak üzere seçilmiş özel bin "Kurucu Meclis'in yaptığı değildir. TBMM en Üstün organ olarak yeni bin anayasa yapma yetkisini kendisinde görmüştür¹³⁶.

TBMM kendi bünyesinde oluşturduğu komisyonla bu işlevi yerine getirmiştir. Kanunu Esasi adını taşıyan komisyon¹³⁷. TBMM'ne kanun teklifini sunmuştur. Komisyon verdiği mazbatada: "Layihamızın tanziminde ilim ve fennin son telakkiyatından vesair cumhuri devletlerin kavanini esasiyesinden bir hayli istifade edildiği ve inkılabımızın ruhu daima dikkatle tutulmuştur"¹³⁸ denilmektedir.

Komisyon sözcüsü Celal Nuri Bey Polonya anayasasından yararlanıldığını, Fransa anayasasının da gözden geçirildiğini ve bu anayasadan birçok maddenin alındığını meclise açıklamıştır.¹³⁹

Birbirinden farklı kaynaklardan yararlanılarak oluşturulan Anayasa meclis hükümeti sistemini göz ardı etmeyerek tamamen milli bir anayasa niteliğinde meydana getirilmiştir. Her ne kadar 1924 Anayasası'nın istenilen kurumları yaratmadığı, yönetimin istenilen düzeyde olmadığı görüşleri ileri sürülüyorsa da "Teşkilat-ı Esasiye

¹³¹ Mümtaz Soysal, a.g.e. s.42.

¹³² Aynı eser, 43 – 52.

¹³³ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, İstanbul, 1968, Cilt 1, s.339, Halifeliğin kaldırılması hakkında bkz. Seçil Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924 - 1928)**, Ankara.

¹³⁴ Suna Kili, "Siyasal Partilerde Kadro Sorunu" **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1986.

¹³⁵ Ş. Süreyya Aydemir, a.g.e. s. 339 – 340.

¹³⁶ Mümtaz Soysal –Fazıl Sağlam, a.g.e. s.24.

¹³⁷ Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul, 1978. s.87.

¹³⁸ Aynı eser, s. 87 – 88.

¹³⁹ Mete Tunçay, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, Ankara, 1981. s. 90.

Kanunu" 20 Nisan 1924 tarihinde Meclis tarafından kabul edildi ve 20 Mayıs'ta da yürürlüğe girdi. 105 Maddelik Anayasa'nın ilk sekiz maddesi genel esasları göstermektedir. 9- 30.ncu maddelerden oluşan ikinci bölüm yasama işlerini düzenlemekteydi 31- 52.nci Maddeler üçüncü bölümde toplanmış ve yürütme organını düzenlemekteydi.53-56. maddeler dördüncü bölümü kapsamak ve yargı organı durumunu belirlemekteydi. Beşinci bölüm 68-88. nci maddeleri kapsayıp Türklerin kamu özgürlüklerini düzenlemekteydi. Anayasanın 89-105.nci maddeleri kapsayan altıncı bölüm illerin yönetiminden, memurlardan mali işlerden söz etmekteydi¹⁴⁰.

4. 2. 4. 1924 Anayasası'nın Kapsamı ve Getirdiği Sistem

1924 Anayasası Kurtuluş Savaşında zafer kazanmış olan önderlerin henüz barut kokusunu üstlerinden atamadığı, top ve tüfek seslerinin kulaklarda yankılandığı bin dönemin eseridir.

Anayasa, doğal hukuk ve bireycilik¹⁴¹ anlayışlarının egemen olduğu bir metin niteliğindedir. Bu anayasa kurtuluş savaşı günlerinde devraldığı 1-milli egemenlik, 2-kuvvetler birliği, 3-meclis üstünlüğü ilkeleri ile beraber dördüncü bir madde olarak klasik hak ve özgürlüklerin de o ana kadarki en derli toplu listesini vermektedir,

Anayasa, siyasi anlamıyla devletçi yani otoriteden yana değil, liberal ve bireyciydi¹⁴².

1920 geleneğinden kopulmamış Meclisin üstünlüğü anlayışı birçok açıdan 1924 Anayasası'nda izlerini sürdürmüştür. Sonuçta parlamenter sistem niteliği biraz ağır basan karma bir sistemin ortaya çıktığı görülmektedir¹⁴³. Bu karmalığı yaratan ikilemin tasarımı hazırlayan encümenle genel kurul arasındaki çekişmede olduğu söylenmektedir¹⁴⁴.

Tasarıda, Cumhurbaşkanı için Meclisi feshetme yetkisi verilmek istenmiş; fakat kabul edilmemiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı için görev süresi yedi yıl olarak düşünülmüş, fakat bu bir seçim dönemi olarak sınırlanmıştır. Cumhurbaşkanıya verilmek istenen veto hakkı, kanunların bir daha görüşülmesi için meclise geri gönderme yetkisi olarak sonuçlandırılmıştır¹⁴⁵.

4. 2. 5. 1924 Anayasası'nda Meclis Hükümeti ve Parlamenter Sistem

1924 Anayasası, 1921 Anayasasının egemenlik anlayışını tümüyle almıştır.1924 Anayasası "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" dedikten sonra millet adına egemenlik hakkını kullanmanın yalnız TBMM'ne ait bir yetki olduğu belirtilmekte¹⁴⁶,Türk milletinin bu Meclisin temsil edebileceği söylenmektedir. Madde 5'teyasama yetkisi ve yürütme gücü TBMM'nde belirir ve onda toplanır denilmektedir.¹⁴⁷ Bu 1921 Anayasası'nın tümüyle aynıdır.¹⁴⁸ Öte yandan Meclisin hükümeti her zaman denetleyebilme ve düşürebilme yetkisine karşılık hükümete ve cumhurbaşkanına Meclisi

¹⁴⁰Suna Kili - A. Şerif Gözübüyük, **a.g.e.** s. 111.

¹⁴¹Bülent Tanör, **İki Anayasa (1961- 1982)**, İstanbul, 1986, s. 129.

¹⁴² **Aynı eser**, s. 99, Ş. Süreyya Aydemir, **a.g.e.** s. 341.

¹⁴³Daha geniş bilgi için bkz. Hamza Eroğlu, **a.g.e.** s.234 – 235.

¹⁴⁴Bkz. Server Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, İstanbul, 1976, s.318-319.

¹⁴⁵Bu konulardaki Meclis tutanakları için bkz. Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkiler (1924 - 1930)**, Ankara. 1972, s.25 - 49.

¹⁴⁶Suna Kili - A. Şerif Gözübüyük, **a.g.e.** s. 111.

¹⁴⁷ **Aynı yer.**

¹⁴⁸ Bkz. 1924 Anayasasının temel maddeleri.

feshetme yetkisi verilmemiştir¹⁴⁹.

1924 Anayasasında, parlamenter sistemin var olduğunu şu maddelerden çıkarmaktayız. Anayasa belgelerinde de var olduğu gibi 5.Madde'de "yasama yetkisi ve yürütme gücü TBMM'nde belirir ve onda toplanır"¹⁵⁰ demektese de; 7.Madde "Meclisin yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanır"¹⁵¹, diyerek yasama yetkisini doğrudan doğruya kullanan Meclise karşı yürütme gücü bakımından bir görev ayrılığı sağlanmış olmaktadır.

Diğer yandan 1924 Anayasasında bakanların Meclis onayı alması kuralı kaldırılarak yalnızca Cumhurbaşkanının onayı yeterli görülmüştür.

1924 Anayasası sistemine parlamenter nitelik veren bir diğer madde de 46.Maddedir¹⁵². Maddece göre, "Bakanlar Kurulu, Hükümetin genel politikasından birlikte sorumludur" esasını getirerek 1921 Anayasasından ayrılmıştır. Yürütme organının siyasal sorumluluk taşımayan kanadı durumundaki Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri de 1924 Anayasasında parlamenter sistemin gereklerine uygun biçimde düzenlendi. Cumhurbaşkanının siyasi sorumluluk taşımaması, parlamenter sistemin bir özelliğidir. Cumhurbaşkanı yetkilerinin sembolik sayılması, yürütmenin Başbakan ve Bakanlar Kurulunun ele alması tümüyle 1924 Anayasasında yer almaktadır¹⁵³.

4. 2. 6. 1924 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler

1924 Anayasası, temel hak ve özgürlükleri, Türklerin kamu hakları başlığıyla¹⁵⁴, Fransız ihtilalinin ünlü formülünü hatırlatmaktadır. 68. Maddede "Her Türk hür doğar, hür yaşar. Özgürlük başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Doğal haklardan olan özgürlüğün herkes için sınırı, başkalarının özgürlüğünün sınırıdır"¹⁵⁵.

Bundan sonraki maddelerde klasik hak ve özgürlükler (eşitlik, kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, söz, yayın, yolculuk, sözleşme, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma gibi hak ve özgürlükler kısa birer cümle ile sıralanmaktadır.¹⁵⁶

Hakların güvence altına alınıp düzenlenmesi kanunlara bırakılmış ve sınırı kanunun çizeceği belirtilmiştir. Bu alanda yasa koyucu için bir sınır öngörmemiştir.¹⁵⁷ Diğer yandan 1924 Anayasa'sı ekonomik ve sosyal haklardan hiç söz etmemektedir¹⁵⁸.

4. 2. 7. 1924 Anayasasında Yargı Organı

1921 Anayasasında sözü edilmeyen yargı organı, 1924 Anayasasında yasama ve yürütme güçlerinden tamamıyla ayrılmıştır. 8.Maddeye göre, "yargı hakkı, millet adına usul ve kanuna göre bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır"¹⁵⁹.

¹⁴⁹Suna Kili - A. Şerif Gözübüyük, a.g.e. s. 112.

¹⁵⁰ Aynı yer.

¹⁵¹ Aynı yer.

¹⁵² Aynı eser, s. 120.

¹⁵³ Aynı eser, s. 112.

¹⁵⁴ Aynı eser, s. 124.

¹⁵⁵Suna Kili - A. Şerif Gözübüyük, a.g.e. s. 124.

¹⁵⁶ Aynı yer.

¹⁵⁷Mümtaz Soysal – Fazıl Sağlam, a.g.e. s.26.

¹⁵⁸ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasa...** S.45.

¹⁵⁹Suna Kili - A. Şerif Gözübüyük, a.g.e. s. 112.

Bundan başka 53-60. maddeler arasında yargıç güvencesini ve mahkemelerin bağımsızlığına ilişkin hükümler içermektedir. Ne var ki bunların gerçekleşmesi temel hak ve özgürlüklerde olduğu gibi kanun düzenlemeye bırakılmış ve özgürlüklerde olduğu gibi kanun ile düzenlemeye bırakılmış ve yargı organının yaşama ve yürütmenin etkisinden kurtaracak hükümler getirilememiştir. Daha sonra özellikle çok partili dönemde yargı organı, sık sık siyasal iktidarların baskı ve müdahalelerine maruz kaldı. Bunlara karşı çıkan birçok hukukçu da emekliye sevk edilmiştir¹⁶⁰.

4. 2. 8. 1924 Anayasasında Yapılan Değişiklikler

İnkılap süreci yaşanırken gerçekleştirilen inkılâplarla çelişen maddeler anayasadan çıkarıldı.

Yaşanılan değişiklikleri şöyle sıralayabiliriz¹⁶¹:

a) 10 Nisan 1928 tarihli değişiklik, anayasayı laikleştirmekte, daha doğrusu temel yapısı zaten laik bir nitelik taşıyan metinden "Devletin dini İslâm dinidir" diyen madde çıkarılmaktaydı. Milletvekillerinin ve Cumhurbaşkanı'nın yemin törenlerinden laik olmayan terimler de çıkarılmıştır. TBMM'nin görevleri arasındaki şeri hükümlerin yerine getirilmesi görevi çıkarılmıştır.

b) 5 Aralık 1934'te eskiden seçmek ve seçilmek hakkı yalnız erkeklerle verilmişken, bu tarihten sonra kadınlara da verilmiştir. 18 yaş yerine 22 yaş sınırı getirilmiştir.

c) 5 Şubat 1937'de CHP'nin "Altı Oku" Anayasa maddeleri arasına alınmış, devlet temel özellikleriyle cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı olarak tanımlanmıştır.

d) Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve kamulaştırılan malların karşılığının ödenmesi için özel kanunların göstereceği açıklanmıştır. Bu da 74. maddeye eklenmiştir (15 Şubat 1937).

e) 5 Şubat 1937'deki bir başka değişiklik, "Hiç kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi görüşünden dolayı kınanamaz hükmü eklenmiştir. 75. Maddedeki tarikat sözü de çıkarılmıştır.

f) 1931 ve 1937'de bütçe tarihiyle ilgili değişikliklere gidilmiştir

Diğer yandan 10 Ocak 1945'e kadar "Teşkilat-1 Esasiye Kanunu" adını taşıyan 1924 Anayasasının dili o tarihte baştan aşağı Türkçeleştirilmiştir.

Görülebileceği gibi Anayasa uzun süre yürürlükte kalmasına rağmen az bir değişikliğe uğramıştır¹⁶².

¹⁶⁰ Aynı eser, s. 122 – 123.

¹⁶¹ Aynı Eser, s. 111 – 131.

¹⁶² Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasa**, s.49 - 50; Bu dönemin siyasî koşulları ve Atatürk'ün düşünceleri için bkz. Ergün Aybars, "Türkiye'de Demokrasinin Temellerinin Atılmasında 1923- 1927 Dönemi", **Hacettepe Üni. Türkiye'de Demokrasi...** S.182-196.

4. 3. 1924 Anayasasının Uygulanması ve Sonrası

1924 Anayasası, hem tek partili hem de çok partili siyasî yaşamda toplam 37 yıl uygulanma imkânı bulmuştur. Çok partili yaşama geçildiği 1946 yılına kadar anayasa, siyasal yaşamın bir sorunu olarak kendini göstermemiştir. 1950'li yıllardan sonra Anayasa sürekli kendini bir sorun olarak gündeme getirecektir.

Çok partili siyasî yaşama geçildikten sonra iktidara gelen Demokrat Parti, Meclis çoğunluğunu elinde bulundurduğundan Anayasadaki Meclis üstünlüğü kavramı kendi lehinde kullanmıştır¹⁶³.

Bu olumsuz durumlar, halk üzerinde etkili olmuş ve anayasa halk tarafından eksik ve yanlış değerlendirilmiştir.

Orhan ALDIKAÇTI, bu sonuca üç neden göstermektedir: Psikolojik nedenler hükümet sistemi ve özgürlüklerin teminat altına alınmış biçimi, Anayasasının halk üzerinde olumlu bir hava yaratmadığını belirtmektedir¹⁶⁴.

1960 yılında yönetime el koyan silahlı Kuvvetleri, Türk siyasî yaşamına damgasını vuracaktır. Hazırlanan Anayasa, Türkiye'de daha sonraları başlayacak siyasî tartışmalara neden gösterilecektir. Fakat bu anayasa getirdiği hürriyetçi tutumuyla, "sosyal devlet" anlayışının yerleşmesinde büyük payı olacaktır. 1980'lere gelindiğinde yeni bir anayasanın yapılmasına gidilecektir. Bu Anayasa da 6 Kasım 1982' de halkoyuna sunularak %91,3 oranında bir evet oyu alacaktır. Bu günlerde ise tekrar anayasa tartışmaları gündemdedir.

KAYNAKÇA

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, İstanbul, 1968, Cilt I.

Acheson, Patricia C., **Amerika Federal Hükümeti ve Çalışma Mekanizması**, Çev. Birol Egerman, İstanbul, 1961.

Akarsu, Bedi, **Atatürk Devrimi ve Yorumları**, Ankara, 1981.

Aldıkaçtı, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul, 1978.

Amittay, Jacop Ben, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay - Levent Köker, Ankara, 1983.

Arsel, İlhan, **Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına (Şeriat Devletinden Laik Cumhuriyete)**, Ank.1975.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk I**, On dördüncü Basılış, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1981.

Atatürk, M. Kemal **Nutuk**, Ankara, 1984.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt I, Cilt II, Ankara, 1961.

Ateş, Toktamış, **Cumhuriyet ve Laiklik**, İstanbul 2007.

Aulard, A. **Fransız Devrimi'nin Siyasi Tarihi (1789 - 1804)**, Cilt: 3, Çev. Nazım Poray, Ankara, 1987.

Aybars, Ergun, **İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, 1975.

¹⁶³Mümtaz Soysal – Fazıl Sağlam, a.g.e. s.27.

¹⁶⁴Orhan Aldıkaçtı, a.g.e. s.110.

Aybars, Ergün, "Türkiye'de Demokrasinin Temellerinin Atılmasında 1923- 1927 Dönemi", Hacettepe Üniversitesi.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul 1978.

DAL, Kemal, "Milli Egemenlik ve Temsili", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: II, Sayı:4 (Kasım 1985).

Eroğlu, Hamza, **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, 1982.

Esen, Bülent Nuri, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar**, Ankara,1963.

Feyzioğlu, Turhan, "Türkiye'de Demokrasi Hareketleri konferansında Sayın Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Konuşması", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, (Kasım 1985), Sayı: 1.

Giritli, İsmet, "Kemalizm, Milli Hâkimiyet ve Cumhuriyet Demektir", **Atatürk Yolu**, İstanbul, 1981.

Goloğlu, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti (1923)**, Ankara 1971.

Goloğlu, Mahmut, **Devrimler ve Tepkiler (1924 - 1930)**, Ankara. 1972.

Gökalp, Ziya, **Makaleler VII (Küçük Mecmuadaki Yazılar)**, Hazırlayan: Abdülhaluk ÇAY, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara. 1981.

Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, 1955.

Göksel, Ali Nüzhet, **Ziya Gökalp Hayatı, Sanatı, Eserleri**, 2. Baskı, Varlık Yayınları, İst. 1955.

Güneş, İhsan, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünsel Yapısı**, Eskişehir, 1985.

Hill, Christopher, **1640 Devrimi**, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, 1983; Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih**, Ankara, 1967.

İnan, A. Afet, **Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara.1969.

KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. I, 2. baskı, Ankara, 1986.

KARAL, Enver Ziya, "Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması", **Atatürk ve Devrim: Konferans ve Makaleler**, Ankara, 1981.

Kayıran, Mehmet, "Ulusal Egemenliğe Doğru: Erzurum ve Sivas Kongrelerinin Toplanması", **Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 3, Sayı: 1, (1990).

Kili, Suna - Gözübüyük, A. Şerif, **Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze**, Ankara, 1985.

Kili, Suna, "Siyasal Partilerde Kadro Sorunu" **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1986.

Kitapçı, Zekeriya, "Atatürk ve Tarih Boyunca Türkler'de Milli Hâkimiyet Duygusunun Tezahürleri", **Milli Kültür**, (Mayıs 1986), Sayı: 53.

Köymen, Mehmet Altay, "Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Nasıl Ele Alınmalıdır", **Milli Kültür**, (Aralık 1983), sayı: 43.

Köymen, Mehmet Altay, "Türkler ve Demokrasi" **50.Yıl Konferansları**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (Türkiye Cumhuriyeti'nin 50.Yılı) yayınları, Ankara, 1976.

Kutay, Cemal, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Ankara, 1973.

Lewis, Bernard, **Modem Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Ankara, 1974.

Mumcu, Ahmet, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Cilt: 11, Eskişehir 1986.

Mumcu, Ahmet, "1924 Anayasası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 5, Mart, 1986.

Mumcu, Ahmet, "Atatürk ve Anayasa", **Bildiriler ve Tartışmalar**, Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981), Ankara, 1984, s. 581.

- Musuliu, Janko, **Hürriyet Bildirgeleri**, Çev. Necmettin Zekâ, İstanbul, 1983.
- Nadi, Yunus, **Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyau**, İstanbul, 1955.
- Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1981.
- Soysal, Mümtaz –Sağlam, Fazıl, "Türkiye' de Anayasalar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul, 1983.
- Sarıca, Murat, **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, İstanbul, 1980.
- Soysal, Mümtaz, **100 Soruda Anayasa'nın Anlamı**, İstanbul, 1977, s. 6. Ayrıca bkz. Tarik Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, 1980.
- SOYSAL, Mümtaz Fazıl SAĞLAM, "Türkiye'de Anayasalar" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Soysal, Mümtaz, "Türk Anayasacılığında Kemalist Yaklaşımın Anlamı", **Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Bildiriler ve Tartışmalar (17 -22Mayıs 1981)**, Ankara, 1984.
- Seçil Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924 - 1928)**, Ankara.
- Tanör, Bülent, **İki Anayasa (1961- 1982)**, İstanbul, 1986.
- Tanilli, Server, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, İstanbul, 1976.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: 1, Ankara, 1961.
- Tunçay, Mete, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, Ankara, 1981.
- Turan, Şerafettin, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler**, Kitaplar, Ankara, 1982.
- "Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik. Kültürel Temeller)", İstanbul, 1967, **Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı, (6-8 Kasım 1985 Ankara)**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı; 1, (Özel sayı).
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, **Tarih IV**, Cumhuriyet Tarihi, İstanbul, 1934.
- Türk Yunan İlişkileri ve Megalo İdea**, Hazırlayan: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1985.
- Üçok, Coşkun, **Siyasal Tarih**, Ankara, 1961.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, "Türkiye'de Ulusal Egemenliğin Kurulması ve Tanıtılması", **Türk Dili**, Yıl 19, Cilt XXII, (Mayıs 1970), Sayı 224.
- Yalçın, Bekir Sıtkı - Gönülal, İsmet, **Atatürk İnkılabı**, Ankara, 1984.
- Yuvalı, Abdülkadir, "Milli Hâkimiyet Anlayışımızın Dayandığı Tarihi Temeller", **Milli Kültür**, (Gençlik Özel Sayısı), (Mayıs 1986), Sayı: 53, s. 47.